

שיחה אישית עם פרופ' אמנון רובינשטיין*

משתתפים: פרופ' משה בר־ניב, ** השופט (בדימוס) מישאל חשין, ***
פרופ' דניאל פרידמן****

על בית ההורים; על הלימודים בארץ ובאנגליה; על ניהול הפקולטה בתל-אביב; על יחסים בין מרצים לבין סטודנטים; על עיתון "הארץ"; על השירות הצבאי; על מלחמת יום-הכיפורים והקמת "שינוי"; על שיטות בחירות – פנימיות וכלליות; על "שינוי" במסגרת ד"ש – הכנסת התשיעית (1977–1981); על "שינוי" בכנסת העשירית (1981–1984); על "שינוי" בכנסת האחת-עשרה (1984–1988) – משרד התקשורת; על "שינוי" בכנסת השתיים-עשרה (1988–1992) – מפעל חוקי-היסוד; על "שינוי" במסגרת "מרצ" – הכנסת השלוש-עשרה (1992–1996): משרדי האנרגיה, המדע והחינוך; על בחינות-הבגרות; על האינטגרציה בחינוך; על המשמעת ורמת הלימודים במערכת החינוך; על המבחן הפסיכומטרי; על הסכם אוסלו ורצח רבין; על הכנסות הארבע-עשרה והחמש-עשרה (1996–2002); מבט לעתיד – על המשטר הפוליטי, על השלום, על המשפטיזציה ועל כתיבת ספרים.

על בית ההורים

חשין: נאספנו היום כדי לשוחח אתך מעט על דברים שהיו ועל דברים שלא היו, על דברים שהווים ועל דברים שיהיו. אני מבקש לפתוח ולומר כי לאחר שקראתי מעט חומר נדהמתי להיווכח אילו חיים סוערים ומלאים היו לך. לא ידעתי זאת עד כה. כמעט הייתי קורא לך לאונרדו דה-וינצ'י של ימינו. ידך בכל, ממש בכל. ההיסטוריה האישית שלך ממש מדהימה, לא פחות, ולא נוכל לגעת אלא בקצה-קציהן של שאלות ועניינים שעלו במהלך פעילותך – הפרטית, הציבורית ובכלל. אני מבקש

* השיחה התקיימה ב-3.3.2011 וב-31.3.2011 במרכז הבינתחומי הרצליה.

** בית ספר רדזינר למשפטים, המרכז הבינתחומי הרצליה.

*** משנה לנשיא בית-המשפט העליון (בדימוס).

**** פרופסור (אמריטוס), שר המשפטים לשעבר.

בתחילה לשאול אותך שאלה לגבי התקופה שלפני הדוקטורט שלך. מה הבאת אתך מהבית שלך? היית בבית עד גיל שבע-עשרה, וזה יחסית גיל מבוגר. היו לך אבא, אימא, תרבות. מה הוטבע בך? מה נטלת משם? מה שמת בצרור ואתה נושא עמך כל ימי חייך? השקפת-עולם? איך זה השפיע עליך לימים? מה מאותם ימים רחוקים כל-כך נשארו אתך והלכו אתך?

רובינשטיין: אני חושב שזאת באמת שאלת-מפתח, ואני חושב בהקשר זה על שלושה דברים: **קודם-כל** אני גדלתי בבית מאוד-מאוד ציוני. לאבי היו תמיד אמרות-כנף כאלה, שחלק אני זוכר וחלק כבר שכחתי. אחת מהן הייתה: "על יסוד טוב אפשר לבנות בניין טוב ואפשר לבנות בניין רע; על יסוד רע אי-אפשר לבנות כלום." הציונות, מכיוון שהיא קמה על יסודות טובים, אפשר לבנות עליה בית טוב, והוא האמין בזה. זה היה אפילו בית ציוני לאומי, הייתי אומר, וזה דבר אחד שליווה אותי ומלווה אותי עד עצם היום הזה. מדי פעם בפעם, כשאני רואה מה קורה עם החרדים והמתנחלים, האמונה קצת נסדקת. **דבר שני** – אני גדלתי בבית רוויזיוניסטי, בית שהוא נוך-קונפורמיסטי, דיסידנטי. בגיל צעיר מאוד עזבתי את הצופים בגלל אמונתי הרוויזיוניסטית. היו אז גולי אריתריאה, ביניהם נשיא בית-המשפט העליון מאיר שמגר, ובזמנו הרוויזיוניסטים הקימו קרן כדי לתמוך במשפחותיהם, שנותרו ללא פרנסה. באותו זמן הייתי חבר בצופים, "הצופים הקשישים", ליד גימנסיה בלפור בתל-אביב, ליד מגדל המים, למי שזוכר (נדמה לי שהמגדל עוד קיים אפילו). ושם קראו כרוז של היישוב המאורגן נגד השתתפות במסע הזה של סיוע לקרן המשפחות. ואני הרמתי יד וקמתי ואמרתי: "רגע אחד, מה זה שייך לעניין? נניח שהפורשים טורריסטים ומסוכנים – המשפחות שלהן צריכות לרעוב ללחם?" וברגע שאמרתי את זה, הרגשתי שבקרוב המדריכים עוברת כמו "סיסמת א"ש לילה" – תגובה שלילית שמשמעותה היא "הוא לא משלנו", ותוך שבועיים עזבתי את הצופים, אף שהייתי קשור מאוד לחבריי לצופים, ויצאתי עם הצופים למחנות-עבודה כמובן. אני חושב שהעובדה הזאת – שגדלתי בבית שבו אתה לא מקבל את דעת הכלל כמובנת מאליה ואתה צריך לעמוד על דעה עצמאית משלך – הטביעה בי חותם. **הדבר השלישי** הוא שהבית שלנו, בניגוד לדעה הרווחת כיום לגבי היישוב העברי, היה בית שתמיד קלט אנשים. אני לא זוכר שבת שלא היו בה עולים חדשים או פליטים מאירופה, כפי שקראנו לזה, או חיילים בריטים או חיילי הבריגדה היהודית, או שבאו לאסוף בגדים למען פליטים או שגרו איתנו אנשים. אני זוכר שתמיד הייתה תנועה כזו בלתי-פוסקת של התנדבות. אני זוכר אפילו דבר אחד שאני לא יודע אם אפשר לקשור אותו לאונייה ספציפית או לא – אני חושב שזו הייתה האונייה "טייגר היל" שחנתה בחוף תל-אביב ושעליה כתבתי בספרי "הים שמעלינו"¹: כחמש מאות מעפילים הספיקו לברוח לפני שהמטרה הבריטית עצרה אותם, וחלקם התפזרו ברחובות תל-אביב. בא אלינו מישהו הביתה ואמר שצריך להחביא שני אנשים, והחבאנו אצלנו שני אנשים בבית עד יעבור זעם, בניגוד מוחלט למה שמספרים כיום

1 אמנון רובינשטיין **הים שמעלינו** (הוצאת שוקן, 2007).

על היישוב היהודי בארץ-ישראל. שלושת הדברים האלה – ציונות, דעה לא-קונפורמיסטית ומחויבות לפעול למען החברה – אלה הדברים שהבית של אבי ואמי הטביע בי. אמי עסקה בזה הרבה מאוד, בפעולה למען החברה.

חשין: שכונת "נאות רחל" בחולון היא על-שם אימא שלך?

רובינשטיין: כן, "נאות רחל" היא על-שם אימא שלי. היא באה ממשפחת וילוז'ני.

ברניב: היית שר את הימנון בית"ר – "בדם וביזע יוקם לנו גזע גאון ונדיב ואכזר"? **רובינשטיין:** לא שרתי את הימנון בית"ר, והיו לי הסתייגויות גדולות, אבל ההימנון נמצא כעת ברומן החדש שלי "אהבות אסורות"², ושם האדם ששר אותו מייצג את השקפת-העולם שלי. הוא איש אצ"ל ותיק, הוא שמר על שני סרג'נטים חטופים, והוא נזכר בהימנון בית"ר. הימנון בית"ר אומר "למות או לכבוש את ההר", אז הוא אומר שיש גם אפשרות אחרת – גם לכבוש את ההר וגם למות. הוא מת נפשית שם בבונקר בנתניה.

על הלימודים בארץ ובאנגליה

פרידמן: בזמן לימודיך בפקולטה בירושלים, מי היה אתך במחזור? מי היו חבריך?

רובינשטיין: יצחק אנגלרד, אמנון גולדנברג, משה ניסים.

פרידמן: הרבית לבקר בפקולטה?

רובינשטיין: לא, מיעטתי לבקר בפקולטה. מייד ראיתי שאני צריך להשלים את לימודי המשפטים עם משהו שמעניין אותי יותר, ואז הלכתי ללמוד כלכלה אצל פרופ' דן פטנקין.

חשין: אז מה עשית עם הפנאי שנותר לך?

רובינשטיין: קראתי חומר במשפטים וגם נרשמתי לבצלאל לקורס ציור ולמדתי כלכלה. שיעמם אותי עד מוות שמרצים מקריאים חומר מהחבורות שלהם, ואני מקווה שאני כמרצה לא עושה את זה. אין טעם להעביר ממחברת למחברת.

פרידמן: האם זה אומר שהתרשמת הרבה יותר מלימודי כלכלה מאשר מלימודי משפטים?

רובינשטיין: בכלכלה השיטות היו אמריקאיות והיו דיונים בכיתה, וחוף מזה הבעיות מעניינות. ודווקא היה לי קשה עם כלכלה, לא היה לי חוש למתמטיקה.

פרידמן: נדמה לי שאז לא היה בכלכלה כל-כך הרבה מתמטיקה כמו היום.

רובינשטיין: היום כבר לא הייתי לומד את המקצוע הזה. חוף מזה נכנסה גם פסיכולוגיה לכלכלה – הכל כבר "לא-רציונלי", ולא הכל זה נוסחאות. כשאני מסתכל כיום סביבי, אני מבין שדניאל כהנמן צדק. לא ניתן לחזות משבר בלי טירוף המוני שסוחף אלפי אנשים.

2 אמנון רובינשטיין **אהבות אסורות** (הוצאת זמורה-ביתן, 2010).

פרידמן: יש דברים מיוחדים שזכורים לך מהפקולטה למשפטים?
רובינשטיין: יש הרבה דברים שאני זוכר. אני זוכר, למשל, שהייתה בחינה ב"דיני אוויר". הכל היה חובה אז, ובכל-זאת החלטתי לא ללמוד למקצוע הזה; אמרתי "אני אנסה את הפקולטה, לראות אם זה רציני כל העסק שלומדים שם". ניגשתי רבע שעה לפני הבחינה לספרייה ופתחתי את הספר של הברון ארנולד מקנייר "Law of the Air"³, וראיתי במקרה שבבריטניה החילו את אמנת ורשה על טיסות פנימיות. ומה רצה אלוהים? בבחינה יש שאלה על טיסה ממנצ'סטר ללונדון, וכתבתי, לפי מה שזכרתי מהספר, שלכאורה אמנת ורשה לא חלה על טיסות פנימיות, אבל החילו אותה על טיסות אלה בחוק של הפרלמנט. ייתכן שהבוחן אפילו לא ידע זאת, וחשב שהנבחן משוגע לדיני תעופה. מכל מקום, קיבלתי על זה "מעולה". אבל אחר כך בכלכלה היו כל מיני מקצועות "שוליים" כלליים. ניגשתי לבחינה ב"מזרח התיכון – הזמן החדש" וניסיתי שוב לעשות בחינה מבלי להתכונן לפני כן. לא ידעתי שום דבר וקיבלתי "נכשל". האוניברסיטה עמדה במבחן שהצבתי לה.

פרידמן: אני זוכר כמה דברים מהפקולטה, ואני רוצה להזכיר לך אחד. היה לי רושם אז שהיית ב"שורת המתנדבים"⁴, ואני זוכר שבאת ליואל זוסמן וניסית להחתים אותו כדי לצרף אותו ל"שורה".

רובינשטיין: נכון.

פרידמן: איך הוא השיב לך?

רובינשטיין: "שופטים לא חותמים".

חשין: מה, בפקולטה ניסית? ! חוצפן.

רובינשטיין: כן. זו הייתה חוצפה. אבל תדע שיחסיי עם יואל זוסמן הם המודל שלי לידידות שחוצה דורות. אני מאוד-מאוד אהבתי אותו.

חשין: ל"שורת המתנדבים" היו שני חלקים. היו חלק שהיו "פלברות", דהיינו מלחמה במשטר המושחת, והיו חלק שעבדו עם העולים החדשים במעברות וביישובים החדשים.

רובינשטיין: מובן שהייתי שייך לחלק השני. קשה לתאר איזו מציאות הייתה במעברות ובמושבים של פרוזדור ירושלים באותם ימים.

חשין: מה לימד השופט יואל זוסמן באותם ימים?

רובינשטיין: "שטרות". יואל זוסמן היה אדם מיוחד במינו, ומעלתו הייתה הגישה הלא-פורמלית. הוא גדל על ברכי השיטה הקונטיננטלית, קיבל חינוך גרמני, ואף-על-פי-כן היה מעריץ של שיטת ה-Common Law, מעריץ אדיר. הוא הסביר לי פעם שהוא מעריץ את ה-Common Law משתי סיבות: קודם-כל הוא ראה מה קרה בגרמניה עם החשיבה הסימטרית; ושנית, הוא אמר שה-Common Law הוא כמו המשפט העברי – הוא ביטוי של אלפי שופטים שיושבים כל אחד במקום אחר. הצטברה כאן יצירה דמוקרטית של המשפט.

3 .ARNOLD D. MCNAIR, THE LAW OF THE AIR (1931).

4 לתולדות "שורת המתנדבים" ראו פולה קבלו שורת המתנדבים – קורותיו של ארגון אזרחים (2007).

חשין: כשאני רואה את המשפט העברי של היום...

רובינשטיין: לא, מה שיש כיום זה עיוות.

חשין: הדבר העיקרי שהיה ב־Common Law זה שהוא ידע להתאים את עצמו לזמנים, ואותו Common Law, שרק "גילית" אותו אתמול, פתאום היום אתה מגלה דברים שלא ידעו אף פעם.

רובינשטיין: אין מה לדבר, היצירה הגדולה ביותר של האנגלים זה ה־Common Law. יצא לי לראות את מבחני האזרחות באנגליה. אין שם שאלות על ה־Common Law, על ה"מגנה כרטה" או על "המהפכה המהוללת" – כלום. יש שם שאלות על איך שותים בירה בפאב. זו ממש בדיחה.

חשין: היית בין הראשונים שנסעו ללמוד בלונדון, והתגוררתם, אתה ורוני רעייתך, בשכונת ארצ'וויי שבצפון לונדון. אתה היית שם, אמנון גולדנברג היה שם, אני הצטרפתי מאוחר יותר, ארי בן־זכאי היה, מיכאל צלטנר היה. אבל אתה היית נשוי, ככה "שם מחוץ לשכונה". כתבת את הדוקטורט ב־School of Advanced Legal Studies, ב־Russell Square. אם אתה צריך לתמצת את השנתיים האלה – במיוחד את השנייה, שבה לא כל־כך ראיתי אותך – איך היית מתמצת את זה, חוץ מהאמירה "דולצ'ה ויטה"?

רובינשטיין: זה לא סתם דולצ'ה ויטה, זו התקופה הכי טובה בחיי, אני חושב. בתי נולדה שם, והייתה לי שגרה כזו שכל ערב אני ורוני רעייתי יצאנו – לתיאטרון, לקונצרט או לאופרה, אבל לא למסעדות או לקניות של "מרקס אנד ספנסר". חוץ מזה היה לי מנחה בדוקטורט שגם ביקרתי בביתו והתיידדתי איתו. הוא עבר משבר בחיי הנישואין והתייעץ עימי, וניסיתי לעזור לו לצאת מזה. הוא התפלא על הנושא שבחרתי – של Void ו־Voidable – ותהה מדוע אני צריך להתעסק עם ההיסטוריה האנגלית של ימי־הביניים. האנגלים מפחדים לעשות זאת. אני חשבתי שזה דבר מאתגר. אגב, התייעצתי עם יואל זוסמן לגבי הנושא הזה, וגם הוא "נדלק" עליו. נהניתי מאוד מלונדון. למדתי בלונדון לא רק משפטים, אלא גם דברים אחרים – שנתיים של תרבות. המשפט היה חמישה־עשר עד עשרים אחוזים מזמני בלונדון. היתר היה תרבות. עולמי התרבותי התעשר מאוד בדברים שלא ידעתי, בעיקר בעולם התיאטרון והמוזיקה; זכיתי לשמוע מנצחים וזמרים גדולים וביצועים פנטסטיים. גמרתי את הדוקטורט די מהר. אשתי עזרה לי להקליד אותו על Baby Hermes קטנה – אז עוד לא היו מחשבים. הסטודנטים של היום לא יודעים מה זה לכתוב דוקטורט בלי מחשב. אני נהניתי גם מהצד המשפטי – למצוא כל מיני החלטות ממאות קודמות, החלטות של Common Law, כשעוד לא היה בדיוק Common Law, בשפה "צרפתית מאונגלזת". נהניתי לפענח החלטות של שופט שלום כזה או אחר. לא היה משפט אנגלי מסודר. הם לא למדו מרומא איך לנהל את העניינים; רומא נשכחה כליל. אומנם, המלומדים ידעו הכל, אך שופטי השלום הם שקבעו את הדין, ורובם לא היו משפטנים. כשהיה מובא סכסוך לפני שופט, הוא לא ידע איך לטפל בזה, הוא לא הכיר שום קודקס, אבל שכל ישר היה לו. ולאט־לאט מתוך זה, מתוך ההבנה ש"הפקידים של המלך לא יכולים לעשות הכל", צמח המשפט. כל העניין בכלל

התחיל מתביעות על הסגת גבול של פקידי המלך. לא היה משפט מנהלי, כי הרי המלך היה מעל הכל. המשפט האנגלי הציבורי – וזה הקסם שלו – נולד מתוך דיני הסמכות. וזה היה נושא הדוקטורט שלי – נושא הסמכות. מושג הסמכות האנגלי מזכיר את קרבות בית-המשפט והזירה הפוליטית של היום. במאה התשע-עשרה ניסה הפרלמנט לחסום את שופטי השלום. הפרלמנט אמר אל תנמקו את פסקי-הדין שלכם. דומה מאוד למשפט העברי.

על ניהול הפקולטה בתל-אביב

פרידמן: למדת לקח מהפקולטה בירושלים מה צריך לעשות או לא לעשות באוניברסיטת תל-אביב?

רובינשטיין: כן, כשבאתי כִּדְקָן לאוניברסיטת תל-אביב, היה לי כלל. עשיתי דברים הפוכים מירושלים. אני גם הושפתי מהוראת המשפט בארצות-הברית. אומנם לימדתי בארצות-הברית רק אחרי שהייתי דְקָן בתל-אביב, אבל הכרתי את אמריקה, וקראתי כל הזמן חומרים אמריקאיים. הושפתי בעיקר משני דברים: דבר ראשון, לא צריך ללמד הכל כחובה – צריך יסודות ולתת לסטודנטים לבחור התמחות; הדבר השני, שיטה סוקרטית, שלא דבקתי בה במאה אחוזים, אבל גם לא דבקתי בקיצוניות השנייה של "מחברת עוברת למחברת". הושפתי גם ממה שקרה באירועי הסטודנטים באירופה, ונתתי לסטודנטים סמכויות גדולות – ייתכן גדולות מדי, ואולי טעיתי בזה – בנוגע לניהול הפקולטה.

פרידמן: לפני שנרחיב על הפקולטה, אני זוכר שפגשתי אותך אחרי שחזרת מאנגליה, ואמרת לי שבוודאות אינך מתכוון להיות עורך-דין. אתה יכול להבהיר? מה היו השיקולים? הרי סטז' עשית בארץ.

רובינשטיין: נכון, סטז' עשיתי, במשרד צדוק ובפרקליטות המדינה אצל קולין גילון. אני חושב שאחד השיקולים העיקריים היה שראיתי מה קורה לחברים שלי שהם עורכי-דין, שרק התחילו את דרכם וכבר משתעבדים לשגרה, ולא אהבתי את זה. דבר שני, טעמתי באנגליה את טעם החידושים האקדמיים של המשפט. הספר שלי,⁵ הודות למנחה שלי, יצא בהוצאת אוקספורד, וזכה בפרסום בין-לאומי. אני לא חושב שזה ספר חשוב כיום, אם כי מישאל חשין ציטט אותו באחד מפסקי-הדין.

בר-ניב: לא רק מישאל חשין. לאחרונה נערך כנס חוקתי בקנדה, ומסתבר שהספר שלך הוא אחד המצוטטים.

רובינשטיין: פנו אליי להוצאה שנייה. הספר התפרסם כי הייתה גישה חדשה למשפט המנהלי האנגלי, שהאנגלים לא כל-כך הכירו – גישת היסטוריה אנליטית. אני לא

5 AMNON RUBINSTEIN, JURISDICTION AND ILLEGALITY: A STUDY IN PUBLIC LAW (1965)

חשוב שזה ספר חשוב בתפיסה של היום, אך הוא מצוטט עדיין במדינות ה-Common Law.

חשין: אני זוכר שקראתי אותו אז, וחשבתי שזו עזות-מצח לחלוק על הנס קלזן. כיום אני רואה את זה אחרת, כמובן, אבל אז זה הדהים אותי.

רובינשטיין: אני לא מצדיק את עצמי בעניין החוצפה, אבל אני לא חולק רק על הנס קלזן, אני חולק על הרבה מאוד פרשנים של המשפט החוקתי האנגלי. אבל בזכות המנחה שלי, פרופ' סטנלי דה-סמית, קיבלתי בבת-אחת הרבה פרסום בין-לאומי, וזה מצא חן בעיניי, אז החלטתי: "למה ללכת להיות עורך-דין? עדיף לשבת ולכתוב ספרים."

חשין: אתה מציג את זה כאילו זו הייתה סיבה רציונלית. זה לא היה כל-כך רציונלי. אתה לא בנוי לזה – לבוא בשמונה לעבודה עד אחת-עשרה בלילה.

רובינשטיין: הייתה עוד סיבה – הופעתי בבית-משפט כמתמחה, ודפקתי את הקייס של המדינה בצורה בלתי-רגילה.

ברניב: אולי זה כן רציונלי, כי אני מכיר עוד כמה אנשים שאמנון פנה אליהם ואמר להם לא ללכת להיות עורכי-דין. "תעזבו, אף-על-פי שיש הצעות מצוינות בחוץ. שבו באוניברסיטה."

חשין: אתה חושב שהוא צדק?

ברניב: מבחינה כלכלית הוא חייב לי הרבה כסף.

רובינשטיין: יש לו עילה נזיקית נגדי.

פרידמן: מתי התחילה תקופתך בפקולטה בתל-אביב?

רובינשטיין: הפקולטה בתל-אביב הרי הייתה בהתחלה סניף של הפקולטה בירושלים, והיה עליה "שלטון הקוורטט".⁶ אני הייתי הדיקן הראשון של תל-אביב כפקולטה עצמאית, אחרי מלחמת ששת-הימים.

פרידמן: ואז התחילו רפורמות, ואני אזכיר אחדות מהן. למשל, הוחלט שמחזירים לסטודנטים מחברות-בחינה – דבר שבירושלים לא היה מקובל. בירושלים היו תולים דף עם מספרי תלמידים והציונים שלהם, ואילו בתל-אביב היו מחזירים מחברות והיה צריך להסביר ולנמק. מה דעתך על הרפורמה הזו?

רובינשטיין: חיובית. כל הרפורמות שיזמתי הן כאין וכאפס לעומת הרפורמות שנעשו לאחרונה באנגליה, שהלכו רחוק מדי, לדעתי. מזמינים שם בוחן חיצוני לבדוק את הבחינות של הפקולטה. וגם לבדוק את הציונים וגם לבדוק אם היה מספיק זמן. זה היה גם לפני הרפורמות האחרונות. נוסף על כך יש ערעור על תוצאות בחינה לא רק לפני האוניברסיטה, אלא גם לפני גוף חיצוני לגמרי. אני מתנגד לכך. אבל לדעתי יש לסטודנטים זכות לדעת למה הם קיבלו ציון מסוים.

6 השלוחה התל-אביבית של הפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית בירושלים ישבה בבית-הספר למשפט וכלכלה בתל-אביב, ומייסדיה היו אהרן פולנסקי, זאב צלטנר, ישראל בר-שירה וגואלטירו פרוקצ'יה.

בר-ניב: מסתבר שהיית נביא. הרי הזכות הזו מופיעה כיום בחוק זכויות הסטודנט.⁷ מה דעתך על התערבות חקיקתית כזו בניהול האוניברסיטה?
רובינשטיין: הייתי מעדיף שהדברים ייעשו באופן וולונטרי על-ידי האוניברסיטה, ללא התערבות של הכנסת.

פרידמן: נדמה שהשלב הבא הוא ערעור על תוצאות בחינה. מה דעתך?
רובינשטיין: אני חושב שכללי הצדק הטבעי, על כל המבנה שלהם, חלים על האוניברסיטה, לא רק מפני שהיא גוף דו-מהותי, אלא מפני שאני רואה את האוניברסיטה כשותפות בין הסטודנטים לבין הסגל – גם המנהלי וגם האקדמי.

חשין: השאלה היא גם מי בודק את הבחינה, ואם זה ערעור או דיון נוסף.
פרידמן: השאלה היא אם התהליך הזה הוא לא מעין משפטיזציה? תוך זמן-מה נגיע לכך שאם המורה שוגה, למה שלא נבדוק אותו בבית-המשפט.

רובינשטיין: אני התנגדתי למשפטיזציה תמיד. רגולציה עצמית עדיפה תמיד על המשפט. כאשר אומרים שהכל משפט, מחלישים זרועות אחרות של החברה, כולל, במקרה זה, האוניברסיטה. אבל זה לא שייך לכך שבתוך האוניברסיטה יש לדעתי עניין של זכויות שהן מעין-משפטיות, כולל מינויים באוניברסיטה, אם כי ברור שזה לא עניין "משפטי" סגור. יש כללים – כלל שדורש שיישמע גם הצד האחר, כלל נגד משוא-פנים וכולי – והם צריכים לחול גם באוניברסיטה. לסטודנטים יש זכות לדעת למה הם קיבלו ציון נמוך או גבוה. זו זכות שקשורה למשטר הלימודים. זכות הערעור מונעת שרירות-לב של בוחן או בודק אחד ויחיד.

פרידמן: אני אזכיר רפורמה נוספת שהייתה לך, וזו רפורמה שהעבירה את השיפוט המשמעתי לסטודנטים.

רובינשטיין: כן, אני חושב שבובי עציוני היה אז הממונה על העניין. אני חושב שבזה הרחקתי לכת, אני חושב שכבר באמצע הקדנציה הבנתי שהרחקתי לכת. זה גם הטיל על הסטודנטים לחץ נפשי, הם היו במתח בין הקולגיאליות לחבריהם לספסל הלימודים לבין הנאמנות למוסד. עשיתי הרבה שגיאות, גם כדקן.

פרידמן: כמה שנים כיהנת בפקולטה?
רובינשטיין: בפקולטה כיהנתי חמש שנים, עד '73, עד מלחמת יום-הכיפורים, שבה כבר לא הייתי דקן.

על יחסים בין מרצים לבין סטודנטים

בר-ניב: סיפרת לנו שכאשר למדת בלונדון, נחשפת לפרופסור כמו סטנלי דה-סמית, שאפילו הזמין אותך לביתו וכן הלאה. איך זה השפיע עליך אחר כך כמרצה בישראל אל מול הסטודנטים שלך?

7 '15 (ג) לחוק זכויות הסטודנט, התשס"ז-2007.

רובינשטיין: ברור שאני אירחתי סטודנטים כל הזמן בבית. קודם-כל הייתה קבלת-פנים של סטודנטים מצטיינים כל שנה בבית שלי. אבל חוץ מזה, סטודנטים שרצו לפגוש אותי, אמרתי להם "או במשרד או בבית". אני מאמין בזה, וזה דווקא לא מאפיין כל-כך את אנגליה; זה מאפיין בעיקר את אמריקה. מאוחר יותר, כאשר לימדתי בסטנפורד, ראיתי סמינריונים שמתקיימים בבתי המרצים. גם בהרווארד, נכון? **פרידמן:** נכון, גם בהרווארד. אבל באמת הייתה אצלך פגישה לפחות פעם אחת בשנה עם קבוצת הסטודנטים בבית.

חשין: הדימוי שלי לאוניברסיטה היה בתחילה של מקום שבו אתה יכול להקיש על הדלת, להיכנס לחדרו של המורה ולשאל שאלה. יש משהו משפחתי, משהו קהילתי, באווירה של האוניברסיטה. אבל בפקולטה למשפטים בירושלים, שבה למדתי (אינני יודע איך זה בתל-אביב), יכולת להקיש על הדלת מהיום עד מחר, והייתה לך תחושה שאתה מפריע. אינני יודע איך זה בהרצליה. אני חושב שכך זה בארצות-הברית, זה לפחות הדימוי שלי, אולם לא למדתי שם, אז אינני יודע. כשאנחנו למדנו, מי דיבר עם מורה בכלל? מי העז בכלל להרים יד? הם היו מורמים מעם, לא שייכים בכלל. כיום באמת זה הכל בגובה העיניים. מה דעתך על הדבר הזה? מרצים באים לעבודה, בשמונה-תשע בבוקר, אתה יכול להקיש על דלתם, לפעמים יש שעות קבלה. כאן יש לך איזה משוב או היזון חוזר עם הסטודנטים – באים, נכנסים, מדברים, אולי מרכלים, אינני יודע. משהו קהילתי, משפחתי.

רובינשטיין: כאן [במרכז הבינתחומי הרצליה] זה מתקיים – לא בכל, אבל זה מתקיים כאן. המגע בין סטודנטים למרצים כאן הוא מאוד-מאוד לא-פורמלי. גם כאן וגם בתקופתי בתל-אביב זה היה לא-פורמלי.

חשין: כיום זה מתקיים בחיפה נניח?

פרידמן: יש לך בעיה בעיקר במספרי סטודנטים, וביחס בין מספר הסטודנטים לבין מספר המרצים. ברגע שהיחס הוא לא-פרופורציוני, לא קל לשמור על זה. התיאור הזה שאתה מדבר עליו מתאים אולי לאוקספורד ולקיימברידג', שם גם הסטודנטים וגם המרצים גרים ביחד בתוך הקמפוס ואוכלים צהריים יחד. זה סיפור אחר. **רובינשטיין:** אוקספורד זאת קהילה, "קהילה לומדת". אני לא יודע אם אפשר לעשות את זה באוניברסיטה "עממית". מה שאתה מתאר מתקיים רק באוניברסיטאות ספורות בעולם.

חשין: אני זוכר שבהיותי סטודנט בשנה הראשונה, פלוני היה אסיסטנט למקצוע שנקרא "מבוא למשפט אנגלי". באתי לשעת קבלה, שאלתי שאלות, ואותו אסיסטנט לא היה מוכן ולא ידע דבר. שאלתי פעם אחת שאלה, שאלתי פעם שנייה שאלה, בסוף נמאס לי, לא ראיתי שום טעם. ואני כל-כך רציתי שיהיה עם מי לדבר. לא הייתה הרגשה של שותפות – אתה רוצה לבוא, ולא היה עם מי לדבר, היה חסר היחס לסטודנט.

רובינשטיין: כיום, אם יש מקרה כזה, מתלוננים מול דקן. אבל אני מסכים שלא צריך להגיע לשיח זכויות, צריכה להיות אווירה משפחתית. ארצות-הברית היא דוגמה טובה. לימדתי לפני שנתיים באוניברסיטת קולומביה. זו הייתה חוויה "מעורבת", נקרא לזה. ביום הראשון שאלו אותי הסטודנטים: "מה שעות הקבלה שלך?"

אמרתי: "אני כאן כל ימות השבוע, חוץ מיום שישי. ואם אני פנוי, אז תיכנסו, ואם לא, אז תקבעו פגישה." אז הם אמרו לי שזה נדיר שם. והם באו כל הזמן. הם אפילו באו לבקר אותי כאן בארץ. באה לבקר אותי אפילו תלמידה מצטיינת מצרייה. אני לא יודע אם אוניברסיטת קולומביה היא דוגמה, כי זו אוניברסיטה עירונית גדולה, אבל בסטנפורד, שבזמנו היה בה מספר סטודנטים קטן וסגל עצום, כשלימדתי שם, האווירה הייתה מאוד-מאוד משפחתית. אומנם לא אכלו יחד, בניגוד לאנגליה, אבל ישבנו המון ביחד.

חשין: לתשומת-ליבם של רייכמן ושאר הַדְקָנִים, כאשר יקראו את הדברים האלה.

על עיתון "הארץ"

חשין: לפני שנגיע לפרקים מאוחרים יותר בחייך, הבה נדבר על עיתון "הארץ". **רובינשטיין:** המאמר הראשון שכתבתי בעיתון היה על נישואין, נגד מסירת המונופול לרבנים,⁸ ושלחתי את זה בדואר (לא היה אז דואר אלקטרוני), בגדר "שלח לחמך על פני המים", ולא ידעתי מה יהיה עם זה. ופתאום אני פותח את העיתון ורואה את מאמרי לכל רוחב העיתון, אז התחשק לי להמשיך. מאמר שני היה סְטִירָה על מס עיזבון.⁹ הטענה של המאמר הייתה שיש להטיל מס עיזבון על החיים, ולא רק על המתים. זה מצא חן בעיני גרשום שוקן, והוא אפילו שלח לי מכתב וכתב שזה מזכיר לו את ג'ונתן סוויפט. אחרי המאמר השלישי – "באין ממשלה"¹⁰ (כמו כותרת הספר הבא שלי¹¹) – צלצל אליי אברהם שוויצר, שהיה אז חבר המערכת של "הארץ". קבענו פגישה, והוא הציע לי להצטרף להנהלת המערכת, כשהייתי אנונימי לגמרי. אנשים חשבו ש"הארץ" ירד מהפסים. מייד הצטרפתי להנהלת המערכת. עבדתי ב"הארץ" הרבה שנים, ומאוד נהניתי. הייתה תקופה שהייתי בעצם העורך של העיתון, וכששוקן היה בחוץ-לארץ וכששלמה גרוס חלה, בעצם ניהלתי את העיתון. כתבתי המון – שלוש-ארבע פעמים בשבוע, ונוסף על כך גם מאמרים ראשיים.

חשין: עד שמה קרה?

רובינשטיין: עד שקם דור חדש "אשר לא ידע את יוסף". "הארץ" עבר תפנית לאחר פטירתו של גרשום שוקן.

פרידמן: האם מעמדך לא השתנה לאחר שקמה "שינוי" ועברת לפוליטיקה או שמא נשארת להיות חלק מהצוות הקבוע?

8 אמנון רובינשטיין "חופש הנישואין – מציאות או דמגוגיה" **הארץ** 27.5.1964.

9 אמנון רובינשטיין "מס עזבון למלחמה ברמת החיים" **הארץ** 28.7.1964.

10 אמנון רובינשטיין "באין ממשלה" **הארץ** 22.9.1964.

11 ראו להלן ה"ש 17.

רובינשטיין: אני שאלתי אז את גרשום שוקן: "כשאני אכנס לפוליטיקה (לא הייתי אז כמוכן בכנסת עדיין), האם אתה רוצה שאני אמשך לכתוב בעיתון אף-על-פי שאני אדם מזוהה פוליטית?" הוא אמר שאין שום בעיה – "אתה 'הארץ' בעל-פה", כלומר, שאני אבטא את השקפת-העולם של העיתון בכנסת, דהיינו, שילוב של מתינות מדינית, משק חופשי וזכויות אדם. אז נשארתי. הפסקתי לכתוב ב"הארץ" רק כשהתמניתי לתפקיד שר. חשבתי שלהיות שר ולכתוב מאמרים זה קצת יותר מדי. ב"הארץ" כתבתי שורת מאמרים בנושאי ההשכלה הגבוהה.¹² את הרעיונות שהבעתי שם יישמתי אחר כך כשר חינוך. המאמרים ב"הארץ" נתנו לי פרסום שלא היה לי. הייתי אדם אנונימי לגמרי. ואז אביטל מוסינזון, שהיה במאי "בומרנג", התקשר והציע לי את התוכנית הזאת. צריך לזכור שהיה אז רק ערוץ אחד, ו"בומרנג" הייתה תוכנית פופולרית בצורה בלתי-רגילה: תשעים אחוזים מאוכלוסיית ישראל ראו אותה.

חשין: היה רק ערוץ אחד, וזו הייתה תוכנית-דגל.

רובינשטיין: תוכנית-דגל, ולא רק זה. אני גם עמדתי על כך שנביא אנשים קונטרוברסליים לתוכנית. מנחם בגין הופיע בטלוויזיה פעם ראשונה בתוכנית שלי, מפני שהוא הוחרם לגמרי על-ידי השלטון, ואני עמדתי על כך שהוא יבוא. הוא בא ואמר לי "אמנון, תודה רבה". היו בינינו יחסים דו-ערכיים. חוץ מזה עשיתי תוכנית על הומוסקסואליות, והבאתי שני חברי "מהשטח", והמרכזיה של הטלוויזיה "התפוצצה" מהטלפונים של המחאה נגד ה"תועבה". זה רק מראה לנו איזה מרחק עברנו: כיום, אם אתה לא מביא הומואים, הם מפוצצים את המרכזיה.

חשין: כיום אתה קורא את עיתון "הארץ"?

רובינשטיין: לא.

חשין: למה? זה לא עיתון "פתוח" יחסית לעיתונים אחרים שמוכרים "אג'נדות"? בכל-זאת, זה הרי בשר מבשרך, אתה היית בשר מבשרו.

רובינשטיין: כן, אבל הקשר הזה נותק. אני קורא מאמרים משם רק כשמישהו ממליץ לי לקרוא מאמר מסוים. אני מסתדר בלי עיתונות בעצם. אני קורא חדשות באינטרנט, אני רואה טלוויזיה. אני קורא גם את ה"אקונומיסט" – זה עיתון ברמה גבוהה מאוד.

חשין: אתה קורא את ה-Guardian?

רובינשטיין: אני לא קורא יותר את ה-Guardian, מכיוון שהוא נעשה אנטי-ישראלי.

על השירות הצבאי

ברניב: לא דיברנו על השירות הצבאי.

רובינשטיין: הייתי תותחן-שדה בשירות הסדיר, ולאחר הסבה מקצועית עברתי

12 אמנון רובינשטיין "פתח לנו שער אקדמי" הארץ 11.3.1990; אמנון רובינשטיין "ערוץ שני לאקדמיה" הארץ 16.2.1990; אמנון רובינשטיין "תפנית באוניברסיטאות" הארץ 24.6.1990.

לנ"מ. (דרך אגב, ההסבה המקצועית נערכה בבסיס שמאוחר יותר נהפך לקמפוס הבינתחומי, ובמסגרתה למדתי אצל משה בר-ניב. משה היה תלמיד מצטיין בסמינריון שלי – קיבל מאה על החלק שלו בסמינריון.) את שירות המילואים עשיתי כבר בנ"מ של חיל-האוויר. אבל התחלתי כאמור בשדה. צה"ל היה אז צבא בשלבי התהוות. הוא היה חלש מאוד בתותחנים. היו אז – לא ייאמן – תותחי "קרופ" ממלחמת-העולם הראשונה. זה מה שהיה לצה"ל ה"מפואר". במלחמת העצמאות, ואפילו במבצע קדש, היו עוד "קרופים" כאלה. אחר כך עברתי כאמור לנ"מ. זה היה מאתגר יותר, החישובים המתמטיים היו הרבה יותר מעניינים. יום אחד אמרו "די, נגמר עשרים מילימטר", וקיבלו משלוח של תותחים מאוד מתוחכמים – "בופורס" שוודי ארבעים מילימטר – ואמרו שצריך להשתלם בהרצליה. ובאנו לכאן, למה שהיום הקמפוס שלנו, והמדריך שלי היה – זיהיתי אותו מייד – משה בר-ניב, שהיה סטודנט. באותה הזדמנות שכנעתי אותו לעזור את פיתוי "הכסף והזהב" ולבוא לאקדמיה.

על מלחמת יום-הכיפורים והקמת "שינוי"

חשין: הגענו למלחמת יום-הכיפורים ולהקמת "שינוי".
רובינשטיין: לא אחזור כאן על הטראומה שהמלחמה הזאת גרמה. הייתי אז בשיקגו, וחיכיתי לרוני רעייתי שתבוא לשם. פתאום טלפנו אליי ואמרו שפרצה מלחמה. כולם האמינו – כולל העורך של ה-New York Times שנפגשתי איתו – שזה עניין של יומיים-שלושה. איש לא הבין מה קורה כאן. וברגע שזה נמשך יותר, ניגשתי לקונסוליה, כי היה צריך לקבל העדפה בטיסה ארצה. היו הרבה מאוד מתנדבים, רובם ישראלים. האגדה שבא נוער יהודי היא לא ממש נכונה; הם היו ישראלים שבאו להילחם. מכל מקום, היה צריך לקבל עדיפות מהקונסוליה, וקיבלתי את זה.

בר-ניב: פגשת שם את אוריאל רייכמן?

רובינשטיין: את אוריאל רייכמן פגשתי בשיקגו לפני כן. רוני שכנעה אותו לא לחזור ארצה, אלא להישאר בשיקגו ולגמור את הדוקטורט. למלחמה הוא חזר. הוא רצה לחזור ארצה בכלל, אבל היא אמרה לו: "לא, תגמור את הדוקטורט ואז תחזור." אני ב-73' כבר הייתי מחוץ לשירות מילואים פעיל בתותחנים, והעבירו אותי בלי ידיעתי לליווי כתבים צבאיים במצרים, לאורך התעלה בשני הצדדים. לא העליתי על דעתי שליווי כתבים צבאיים יתברר בדיעבד כתפקיד הצבאי הקרבי הכי מסוכן שעברתי. אלה היו בעיקר האנגלים. הם הולכים עם המסתערים, ולא בגל השני. הם נוסעים עם הטנקים או השריונרים, או עם חיל רגלים אם יש. ואני ראיתי מה קורה שם, וראיתי איך המטוסים שלנו נופלים, וזה היה מחזה נורא לראות. והתחיל כל הֶפְרוֹך הזה. אחרי שהשתחררתי נסעתי לפקולטה. הפקולטה הייתה משותקת מכיוון שהרוב היו מגויסים. עשינו סידורים מיוחדים לחיילים אז. הייתה שנה קטועה.

פרידמן: הייתה דחייה של פתיחת שנת הלימודים; לא היה ברור כלל אם היא תיפתח.

חשין: הייתה משפטיזציה, הגיעו לבג"ץ.

פרידמן: נראה לי שמה שרובינשטיין לא זוכר הוא שהתכנסנו קבוצה של חברים, כולל אמנון עברון, מרדכי וירשובסקי וצבי מיתר.

רובינשטיין: זה היה מייד אחרי המלחמה.

פרידמן: וזה כלל אותי ואת אורי זליסון, ואז אמרנו שאתה צריך לעמוד בראש.

רובינשטיין: החלטנו שצריך להקים את "שינוי".

פרידמן: וכך זה התחיל בעצם.

רובינשטיין: כן, אנחנו אז חשבנו שהבחירות לכנסת יידחו, ושנוכל להשתתף בהן. לא העלנו על דעתנו שהבחירות יהיו מייד בסיום המלחמה, ובלי פתיחת הרשימות שנקבעו לפני המלחמה.

פרידמן: הרשימות היו סגורות.

חשין: אני לא הייתי במלחמה. שחררו אותי משירות מילואים שבמהלכו פרצה המלחמה. הייתי אז במילואים. הגדוד שלי נקרא ב-23 בספטמבר לשירות בתעלה, והמלחמה פרצה ב-6 באוקטובר. הגישו אז בג"צים על כל אירועי הבחירות.¹³

רובינשטיין: אני ראיתי כאן רעידת-אדמה. נסעתי גם אחר כך לבקר חברים שלי במה שנקרא "אפריקה".¹⁴ ראיתי הרבה חיילים ממורמרים, וחזרתי לתל-אביב ואמרתי שהממשלה לא מבינה מה קורה כאן. גולדה בעיקר הייתה עיוורת לגמרי לעניין הזה, והיא דבקה בדיין כמו במלאך מושיע.

פרידמן: לא כמלאך מושיע. זה היה חלק מתרבות הסולידריות.

רובינשטיין: היא הלכה יחד איתו. מכיוון שהיא לא "הקריבה" אותו, היא הלכה יחד איתו.

חשין: זה לא היה עוזר. הוא הרי הציע נסיגה מהתעלה, והיא לא קיבלה את זה. היו לה דעות משלה, דעות של "אישה מהגטו".

פרידמן: אם היא הייתה מפטרת אותו כפי שדרש יעקב שמשון שפירא, הכל היה שונה.

רובינשטיין: בסוף הוא התפטר.

פרידמן: הם זכו בבחירות.

רובינשטיין: כן, אבל הפסידו הרבה. תחילת הסוף של מפא"י זה בחירות '74. הם אומנם הרכיבו ממשלה, אבל בקושי רב. ה"ליכוד" הגביר את כוחו – נדמה לי שבשליש. ואז התחיל עוד דבר אחד. הרי לפני כן הייתה תחושה בציבור שבלי מפא"י אי-אפשר לחיות, שאין מי שינווט את הספינה בלי מפא"י.

חשין: בינתיים הסתבר שזה לא כל-כך לא-נכון.

רובינשטיין: על כל פנים, ראיתי שמתרחש משהו, וגולדה לא הבינה את זה. אבל המשבר נדחה לדוח ועדת אגרנט. ועדת אגרנט, באופן פרדוקסלי, יצאה מגדרה כדי להגן על

13 בג"ץ 480/73 לם נ' ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השמינית, פ"ד כח(1) 333 (1973); בג"ץ

148/73 קניאל נ' שר המשפטים, פ"ד כז(1) 794 (1973).

14 השטחים שנכבשו מן המצרים מערבית לחצי-האי סיני.

הדרג המדיני. אני כתבתי סדרת מאמרים ב"הארץ" ובהם דברים קשים מאוד נגד דוח-הביניים.¹⁵

פרידמן: אני הגנתי על דוח-הביניים, בניגוד לכל החברים שלי.
חשין: היה גם השופט יואל זוסמן ופסק-הדין המוטעה שלו לגבי שמואל גונן (גורודיש).¹⁶ הוא פשוט ידע שאם הוא פוסק אחרת, הוא הורס את כל ועדת החקירה. אבל זה סיפור בפני עצמו.

פרידמן: אני לא חושב שזוסמן שגה, אני לא התייחסתי לעניין הזה. אני לא כתבתי על שמואל גונן, כתבתי על דוח-הביניים של ועדת אגרנט.

רובינשטיין: דוח ועדת אגרנט זה דבר מאוד-מאוד מעניין. הרי הדוח עצמו בעצם פוטר את כל הממשלה מכל אחריות. אני כתבתי במאמרים שלי ב"הארץ" שוועדת אגרנט סוברת כי האחריות של שר הביטחון לגבי צה"ל היא כמו האחריות של ד"ר זרח ורפהטיג לצה"ל. על כל פנים, אחרי הדוח הזה והתפטרות דוד אלעזר והשארית משה דיין, קמה תנועת מחאה המונית. היא לא הייתה מלאכותית. התחיל את זה מוטי אשכנזי – מפקד המוצב היחיד שלא נפל. הייתה לו גם הילה – גיבור מלחמת יום-הכיפורים. אבל התנועה הזאת – בניגוד למוטי אשכנזי, שדרש את פיטורי דיין – לא ידעה מה היא רוצה. הם שמו בראש כל מיני אנשים חשובים מאוד מהצבא, כמו יוחאי בן-נון, ולא ידעו מה הם רוצים; בעיקר אמרו שהם לא רוצים פוליטיקה. אני הקמתי את "שינוי" כדי להגיד רק פוליטיקה. הקמתי את "שינוי" כדי להגיד שחוסר אחריות של הממשלה צריך להתבטא בבחירות הבאות.

חשין: מי היה אתך ב"שינוי"?

רובינשטיין: ב"שינוי" היה איתי קודם-כל מרדכי וירשובסקי, היה בהתחלה דניאל פרידמן, היו הרבה אנשים – קראו לזה "תנועת הפרופסורים", זו הייתה פקולטה למשפטים.

פרידמן: היה גם יאיר רוטלוי, ויותר מאוחר סטף ורטהיימר.
רובינשטיין: נכון. ברגע שהתקיימו הבחירות, זה נראָה חסר סיכוי כלשהו. לא היה אפשר להשתתף בבחירות. הרשימות היו סגורות. המצעים היו מלפני המלחמה. זאת הייתה שגיאה איומה של הממשלה.

חשין: זו הייתה שגיאה כלפינו.

רובינשטיין: לא כלפינו. אני טוען – אם כי אפשר להתווכח על זה – שתחילת סופה של מפא"י נעוץ בדבר הזה. כשאתה סותם את הפתחים הטבעיים של ההתמרמרות, ואתה כופה משהו כל-כך מלאכותי כמו ללכת לבחירות לפי מצעים ולפי רשימות [ישנים, שמלפני המלחמה], אתה טומן את הזרע של המהפכה, ו-77' הייתה מהפכה.

פרידמן: אני רוצה בכל-זאת להחזיר אותך לדוח ועדת אגרנט – דוח-הביניים הזה עם הביקורות – כי בעצם ברור שזה היה פופולרי לבקר את ועדת אגרנט. כולם רצו דם,

15 אמנון רובינשטיין "דו"ח אגרנט: הערות משפטיות" הארץ 9.4.1974.

16 בג"ץ 128/74 גונן נ' ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים, פ"ד כח(2) 80 (1974); בג"ץ 469/74 גונן נ' ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים, פ"ד כט(1) 635 (1974).

אמרו שאם אפשר היה לזרוק כמה שיותר אנשים, אולי היה צריך באמת. השאלה היא אם את הדרג הפוליטי אתה מחליף באמצעות ועדה משפטית. כי זו השאלה שחוזרת אחר כך גם בדוח ועדת כהן [בעקבות אירועי סברה ושתילה], שבעצם אמר שאריאל שרון לא יהיה יותר שר ביטחון. האם זה משטר דמוקרטי? נכון שבוועדת אגרנט היה ויכוח על עובדה אחת נוספת – אם האחריות של דיין היא רק מיניסטריאלית או שיש לו גם אחריות אישית – וכאן הם אמרו שאין לו אחריות אישית, ונושא זה גרר מחלוקת עמוקה. אבל אם נתעלם לרגע מהנושא האישי הזה, האם זה באמת תפקיד של ועדת חקירה להוביל לחילופי שלטון?

חשין: דני, אני מצטער, אבל אתה לא חייב להסיק מסקנות אישיות. אתה יכול לבוא ולומר "דיין אחראי לזה שהיינו במצב הזה", "גולדה אחראית", מבלי להסיק מסקנות.

רובינשטיין: אני לא חושב שוועדת חקירה צריכה להמליץ המלצות שיש להן משמעויות פוליטיות. זו צריכה להיות הכרעה של הדרג הפוליטי. אבל יש מקום שוועדה כזו תקבע עובדות. אני רוצה להגיד לך שבדמוקרטיה אידיאלית לא צריך כלל ועדות חקירה, כי הציבור צריך לחרוץ דין על ממשלתו.

פרידמן: ועדת החקירה עצמה הייתה אמצעי או תכסיס לדחות את הכרעת הציבור, הם השתמשו בזה.

רובינשטיין: ברור, גולדה אמרה "בואו קודם-כל נקים ועדת חקירה ונראה מה קורה", וזה דחה באמת את התפרצות הציבור.

ברניב: כן, אבל במיוחד בנושאים מוכמנים מן העין, כמו הנושאים הבטחוניים, ועדת חקירה זו הדרך היחידה להביא מסקנות כלשהן לציבור.

רובינשטיין: אני לא נגד ועדות חקירה, אני נגד ועדות חקירה כתחליף לתהליך פוליטי.

חשין: לאמירה הכללית הזאת כל אחד יסכים.

רובינשטיין: מה שקומם את הציבור, כולל אותי, בוועדת אגרנט – וזה הנחית לדעתי מכה קשה מאוד על מפא"י – היה שהוסקו מסקנות אישיות לגבי הרמטכ"ל ולא הוסקו מסקנות אישיות לגבי שר הביטחון. כאשר הציבור קורא את הפרוטוקול שמשך דיין התנגד לגיוס המילואים אפילו בבוקר שבו פרצה המלחמה, והרמטכ"ל הוא שרץ לגולדה מאיר כדי שתכריע על גיוס המילואים, אז ההפליה הזו בין דוד אלעזר למשה דיין זועקת. דבר שני – הקביעה הזו שאין אחריות אישית. לא מזמן קראתי את הדוח מחדש. שר מגלם אחריות אישית ומיניסטריאלית יותר מכולם. מה פירוש הדבר שאין אחריות אישית? אחריות אישית היא תמיד עם סייגים, אבל כאן הוועדה לא קבעה את זה, אלא קבעה שדיין לא אחראי. התפקיד שלי, כפי שראיתי אותו, היה לתעל את הזעם הזה לאפיק פוליטי.

חשין: התחלת לארגן דבר שלא התמצאת בו. הטלת על עצמך להקים יש מאין.

רובינשטיין: פוליטיקה זה לא תורת הנסתר, זה היגיון פשוט. אתה מארגן אנשים.

פרידמן: כיום זה נהיה דבר מסובך מאוד. אז לא היה חוק מפלגות.

חשין: אין בעיה להקים מפלגה.

רובינשטיין: לא היה אז חוק מפלגות. "שינוי" בהתחלה הייתה תנועה, אך תנועה

פוליטית עם מצע מאוד מעניין – דברים שהתממשו אחר כך. לא יודע אם "שינוי" הייתה דבר חכם מצדי. כינסנו מאתיים איש והלכנו לבחירות פנימיות. אנשים חשבו שאנחנו מטורפים, אך האמנתי בזה. מישהו בא אליי ואמר לי שהשתגעתי – מה אם המנהיגים של התנועה לא ייבחרו? אמרתי שאני מוכן להסתכן בכך. האמנתי שזה מסמך לציבור הישראלי משהו חדש. כשיש בחירות פנימיות שבחורות את ההנהגה, זה מסמך משהו שלילי, במיוחד כאשר מדובר במפלגה חדשה כ"שינוי". הגרעין המייסד עלול למצוא את עצמו מסולק כבר מתחילת ימיה של המפלגה.

על שיטות בחירות – פנימיות וכלליות

פרידמן: מהי עמדתך כיום? אין ספק שאחד היסודות של "שינוי" זה דמוקרטיה פנימית. האם זה פועל?

חשין: עיין ערך "מרכז הליכוד".

רובינשטיין: וגם מפלגת "העבודה". בטהרתו זה לא פועל מסיבה פשוטה – החברה הישראלית היא רבגונית, ובתוכה יש ציבורים מאורגנים ולא-מאורגנים. כפר אחד בדווי או דרוזי וכולי, או חברה ממשלתית אחת, זה יותר מכל תושבי תל-אביב שישתתפו בבחירות הפנימיות. משמעותה של העובדה הזו היא שהזכות להצביע בפריימריז חייבת להיות מוגבלת.

חשין: כשאתה מעמיד ועדה מסדרת מול דמוקרטיה, יש להביא בחשבון שבועדה מסדרת יושבים אנשים שקולים, רציניים – שרגא נצר, למשל. בזמנו צחקנו עליו, אבל בדיעבד לא ברור.

בר-ניב: למה לא ללכת לפריימריז פתוחים, שבהם אתה מדלל את ההשפעה של קבוצות שמתארגנות במטרה להשפיע, ולא במטרה להשתתף בתהליך?

רובינשטיין: ההצעה שלך טובה במשטר דו-מפלגתי. זה עובד בארצות-הברית. באנגליה אין בחירות כאלה. מי המועמד? מי שראשי המפלגה בוחרים. הגעתי למסקנה שהשיטה הטובה ביותר היא השיטה המעורבת ההולנדית: פורום די גדול של המפלגה בוחר את הרשימה, והבוחרים יכולים לשנותה; יש אספה מסדרת, אבל הציבור יכול לשנות ולמחוק שמות. אין משטר פוליטי דמוקרטי בלי פגמים רציניים מאוד. אין שיטת בחירות שלא מתלוננים עליה. תציב אצבע על הגלובוס, תבוא לכל מדינה דמוקרטית, תשאל את האנשים מה דעתם על שיטת הבחירות שלהם, יהיה תמיד מיעוט גדול שיאמר שזה אסון.

חשין: קח את הוועדה המסדרת שהייתה בזמנו של שרגא נצר. תחשוב על האנשים שהיו בממשלה בזמנו. בזמנו היו אנשים איכותיים.

פרידמן: אבל מה שקרה הוא שהקבוצות של עדות המזרח נדחקו החוצה. כל אלה הלכו ל"ליכוד".

רובינשטיין: אני כופר בזה שהנציגות של ה"מערך" הייתה טובה. העובדה היא שהוועדה

המסדרת נכשלה מכיוון שהאדם אומר: "אני רוצה להיות מועמד, אתה תחליט שאני פחות טוב מפלוני?" זה נגד האופי היהודי שלנו. אחת הטענות היא שהמשטר של מפא"י אחראי לכישלון בגלל הרחקת עדות המזרח. היה ספרדי תורן – שר המשטרה. **פרידמן:** אני חשבתי שבבחירות בארץ הייצוג של כל אזור צריך להיות בהתאם לייצוג שלו בבחירות הקודמות לכנסת.

רובינשטיין: זה מה שעשינו ב"שינוי". מי יוצא מוחלש מכל המשטר הזה של בחירות דמוקרטיות ללא סייגים? אלה האנשים העירוניים, בעלי המקצועות החופשיים, שאין להם מסגרת – לא משפחתית ולא שבטית. החרדים יצביעו לפי ראש הישיבה.

ברניב: לאיזו שיטת בחירות חתרתם אז, והאם אתה חושב שהיא מתאימה כיום?
רובינשטיין: אנחנו חשבנו אז על שיטה אזורית יחסית; על כל פנים, על מיתון היחסיות הטהורה. אגב, זה מה שעושה כל מדינה באירופה; אנחנו יוצאי-הדופן. הוויכוח הוא לא על יחסית או רובית, אלא על יחסית טהורה או יחסית ממותנת.

פרידמן: האם המעבר לשיטה אזורית לא מסובך מאוד?

רובינשטיין: יש המלצה של ועדת מגידור לעשות בחירות בכל נפה קיימת – שבע-עשרה נפות – וכל נפה תבחר לפי חלקה באוכלוסייה. השיטה היחסית הטהורה מולידה דיקטטורה של המיעוט; לרוב אין ייצוג כלל. בספר החדש שאני מוציא¹⁷ אני מוכיח שזה לא רק עניין של דעת-הקהל נגד הממשלה. גם הכנסת בהצבעה חופשית מצביעה ברוב גדול מאוד נגד עמדת הממשלה אם נותנים לה יד חופשית. בהצעה הראשונה שלי לחוק-יסוד: זכויות האדם, חמישים ושלושה חברי-כנסת הצביעו בעד, ורק הדתיים הצביעו נגד. למה? מפני שזו הייתה ממשלת אחדות לאומית; היא נתנה יד חופשית ולא הייתה תלויה בחרדים. לאחר-מכן זה נעלם.

ברניב: בתורת המשחקים זה נקרא "ערך שפלי"¹⁸ – שהמיעוט המכריע הוא שזוכה בחלק המשמעותי ביותר בעוגה. אז מדוע לא נשאר את השיטה כמות שהיא ונחזור לבחירות אישיות לראש ממשלה כמו ברשויות המקומיות, שם זה עובד לא רע?

רובינשטיין: שתי סיבות. ראשית, החברה הישראלית לא לומדת לחיות עם גופים לעומתיים, כשיש כנסת נגד הממשלה, אף שאמריקה חיה עם זה מאתיים שנה. גם שם זה קשה, אבל כאן זה בלתי-אפשרי. הסיבה השנייה היא שבישראל איננו יכולים ללכת לשיטה נשיאותית נוסח אמריקה. כאן יש בעיה של קיום לאומי. אם נבחר ראש ממשלה הרפתקני שאין דרך לסלקו אלא בהדחה, אתה מסכן כאן דברים חשובים מאוד. בחירה של ראש ממשלה היא לא נשיאותית, היא חצי-נשיאותית. לא תהיה לי בעיה עם הצעתו של אוריאל רייכמן, שבה אני תומך – בחירות-משנה לראשות הממשלה לאחר שהכנסת כבר נבחרה. בסך-הכל אני מאמין במיתון שיטת הבחירות

17 אמנון רובינשטיין עם אדם וולפסון **באין ממשלה – איך לתקן את קלקולי המשטר** (זמורה-ביתן, 2012).

18 Lloyd S. Shapley, *A Value for n-Person Games*, in CONTRIBUTIONS TO THE THEORY OF GAMES vol. II 307 (H.W. Kuhn ed., 1953).

היחסית לגבי הכנסת ובהצעה של רייכמן לגבי ראש הממשלה. גם הציבור הישראלי לא יהיה מוכן למהפכות קיצוניות. זה היה הוויכוח שלי עם יגאל ידין. הוא רצה את השיטה האנגלית, ואני אמרתי שאין מי שאימץ אותה בעולם. האמריקאים נולדו עם השיטה האנגלית, נולדו לתוכה. האנגלו-סקסים לא מבינים איך אפשר לבחור בשיטה אחרת, אם כי גם שם מתווכחים על זה, ואילו כל העמים האחרים לא מבינים איך אפשר לחיות תחת השיטה האנגלו-סקסית.

פרידמן: קח, למשל, את "שינוי" במסגרת ד"ש. אתם התחלתם בבחירות פנימיות בתוך המפלגות. האם זה לא היה כישלון?

רובינשטיין: אני מסכים בהחלט שזו הייתה שגיאה גדולה מאוד. זה יכול להצליח בתנאים מסוימים, אך זו הייתה שגיאה גדולה. למה "שינוי" תבעה את זה? כי בזמנו מפא"י הגיעה לשפל של ועדה מסדרת – חבר מביא חבר.

חשין: מיותר. איזה "חבר מביא חבר"? כל ה"ברנז'ה" – כמה הם היו בסך-הכל?
רובינשטיין: אני הצעתי את העניין של הבחירות הפנימיות. כיום אני חושב שמה שקרה בחברה הישראלית הוא שפריימריז לא תורמים ליציבות של השלטון. אני גם לא רוצה לחזור לוועדה מסדרת. אני לא רוצה שלציבור הבוחרים לא תהיה יכולת להשפיע על הרשימה. אני מציע את השיטה ההולנדית – הכנת הרשימה, ואז מחיקה או הוספה של שמות לרשימה. זה נותן פתח למנוע מינוי של אנשים שליליים.

חשין: זו טרחה. צריך לשבת, למחוק, להוסיף וכולי.
רובינשטיין: ופריימריז הם לא טרחה? פריימריז מתקיימים רק בשתי מדינות בעולם – בארצות-הברית ובישראל. בארצות-הברית זה פריימריז לאדם אחד, זה קל; פריימריז לקבוצה זה מסובך.

פרידמן: קרה שמספר המתפקדים לפריימריז למפלגה מסוימת ביישוב של בני מיעוטים היה גדול יותר מפי עשרים ממספר הקולות שקיבלה המפלגה באותו יישוב בבחירות לכנסת.

רובינשטיין: היה בנק שכל עובדיו נרשמו ל"שינוי". תראה, העיר הגדולה תל-אביב לא יכולה להתארגן לכך. אגב, גם באמריקה יש בעיות בפריימריז, ואיש אינו יודע מה טוב יותר – הפריימריז של אייווה או של פנסילוניה. בישראל, בגלל אי-היציבות והאנרכיה (פרידמן: וקבלני הקולות), ובגלל הפן כספי, אתה מפלה בין מועמדים. אני בעד השיטה ההולנדית בלית בררה. אין שיטה טובה. בכל מקום מתלוננים על השיטה הקיימת, ותמיד מחליפים אותה. אך יש רע ויש רע יותר, ויש רע שמסכן את הדמוקרטיה, וזה המצב בישראל. כשאתה אומר שארבעה חברי-כנסת יכולים לסכל את הרצון של שישים-שבעים אחוזים מהאוכלוסייה, אתה מסכן את הדמוקרטיה. ומישאל חשין צודק – זה לא עניין של מדיניות חוץ, אלא זה משפיע על אורח החיים ביומיום של כל ישראלי.

על "שינויי" במסגרת ד"ש – הכנסת התשיעית (1977–1981)

פרידמן: "שינויי" הייתה "תקופת המדבר" הראשונה.
חשין: מה הייתה האג'נדה שלה, חוץ מהיציאה נגד מפא"י, נגד ההנהגה הוותיקה? היא סוציאליסטית? היא קפיטליסטית?
רובינשטיין: היא מפלגה ליברלית שמאמינה בשילוב של שוק חופשי, זכויות חוקתיות ומדיניות מתונה בתחום יחסי החוץ. "שינויי" הכריזה מהרגע הראשון על תמיכתה בהכרה באש"ף. זה הופיע במצע הראשון שלה.

פרידמן: אתה זוכר משהו מ"תקופת המדבר" של "שינויי"?
רובינשטיין: יגאל ידין הצטרף בסוף 1976. עד אז זו הייתה "תקופת מדבר" קשה מאוד. אני עצמי עשיתי עבודות משרדיות, כי הייתה בעיה להחזיק את זה מבחינה כספית. אנשים התייאשו מהמאמן. אני זוכר את עצמי יושב ומדביק מעטפות וכתובים, שנים קשות מאוד.

חשין: היית אז דקן?
רובינשטיין: הייתי אז דקן.

חשין: בשעות הפנאי הדבקת מעטפות.
רובינשטיין: עזבתי את הדקנות ב-1974, וגם גמרתי את "בומרנג" בסוף 1974. עסקתי ב"שינויי" כמעט "פול טיים", וגם הייתי מורה בפקולטה. הרגשתי ש"שינויי" לבדה לא תוכל לחולל את מה שהיא רוצה לעשות.

פרידמן: ברגע שיגאל ידין הצטרף ל"שינויי" או "שינויי" ליגאל ידין, התחילה הנהירה. אלפים הצטרפו. אני זוכר שפגשתי אותך ואמרת לי שהחלטתם לקבל את שמואל תמיר. אני אמרתי "זה הסוף", וכך זה היה.

רובינשטיין: תראה, במבט לאחור הסוף לא היה שמואל תמיר, אלא יגאל ידין. הוא היה מנהיג כל-כך חלש, כל-כך חסר יכולת החלטה והכרעה. לצידו עמדו אנשים שהיו ראשי אמ"ן וראשי המוסד, וגם הם לא יכלו לקבל החלטה. בכנסת אתה צריך לקבל עשרים עד חמישים החלטות ביום – אם להצביע, להימנע, להיעדר. הם לא יכלו לקבל שום החלטה בשום עניין. הייתי טירון, אני סיימתי קורס קצינים כשיגאל ידין היה רמטכ"ל, בשבילי יגאל ידין היה אלוהים. הייתה לי אכזבה איומה ממנו.

חשין: מנחם בגין היה צריך אותו לפי הזמנה.
רובינשטיין: יגאל ידין היה זקוק לאדם שישפיע עליו. העניין של שמואל תמיר היה אולי מבחן קשה מדי בשבילי בתחילת דרכי. אמרתי שכל אדם שרוצה להצטרף לד"ש – נדון בו לגופו. יגאל ידין אמר "לא. נקבע תנאים, ומי שיעמוד בהם – יתקבל". ותמיר עמד בהם – והתקבל.

פרידמן: האם השגיאה השנייה לא הייתה הבחירות הפנימיות?
רובינשטיין: הן לא שינו הרבה. גם אם היו מציעים לי, לא הייתי עומד בראש המפלגה. יגאל ידין היה בעל יוקרה כזו שלא יכולתי להתחרות בזה כלל, ורק לאט-לאט התגלה שהוא פשוט לא מתאים לתפקידים פוליטיים.

פרידמן: גם התגלה שהשיטה הזו של בחירות מוקדמות, של אנשים שבאים בעצם רק כדי...

רובינשטיין: אתה צודק דני, אבל זה לא שינה את גורל המפלגה – גורל המפלגה נקבע על-ידי האישים המרכזיים שבה, ובעיקר על-ידי מאיר עמית, יגאל ידן ושמואל תמיר.

בר-ניב: מה היה בעייתי כל-כך בשמואל תמיר?

רובינשטיין: הוא דחף לכניסה לממשלה ללא תנאים. במוצאי הבחירות חיים יבין אמר "מהפך". לנוכח הפער בין ה"ליכוד" ל"מערך" היה ברור שמנחם בגין יהיה ראש הממשלה, ואמיתי ליגאל ידן: "כעת אתה צריך להחליט – הערב, לא מחר – אם אתה רוצה להצטרף לממשלה. תשב מחר עם בגין ותעמוד על שניים-שלושה דברים". תגובתו של יגאל ידן הייתה: "אני לממשלה הזו לא הולך אלא אם כן יקוימו שבעת התנאים של ד"ש שעמם היא הלכה לבחירות". הוא היה אז יותר קיצוני ממני. הוא אמר באותו ערב "נייט" אלא אם כן יתקיימו התנאים, ואת התנאים האלה אפשר לפרש בכל מיני דרכים. בקיצור, עם הקו הזה הוא אילץ את מנחם בגין להכניס את החרדים. זה היה המהפך האמיתי; לא ידענו את זה אז, אבל המהפך האמיתי היה שלראשונה מאז 1949 נהפכו החרדים ללשון-מאזניים – בלעדיהם אין ממשלה. יש לזכור שהפטור הסיטונאי לחרדים משירות בצה"ל נקבע אז, ב-1977. כאשר חודשים אחדים אחר כך החליט יגאל ידן להצטרף לממשלה, כבר לא היה אפשר לשנות שום דבר בהיבט הזה. יגאל ידן עשה כל שגיאה אפשרית. ייתכן מאוד שאם שמואל תמיר לא היה, והייתה לי השפעה עליו, הוא לא היה נוהג כך. אבל אני לא בטוח בכך, כי הוא מאוד רצה להיות בממשלה והתגלה בחולשתו. הוא האמין לכל מיני סיפורים שסיפרו לו שלפיהם אנחנו, אנשי "שינוי" (דהיינו, שלושה בסך-הכל – סטף ורטהיימר, מרדכי וירשובסקי ואני), חתמנו על הסכם נגדו, חתמנו בדם. המשפט הראשון שלו היה "אומרים לי". אבל יש גם פן חיובי בפרשה – העובדה שקבוצת "שינוי" שלא נכנסה לממשלה שרדה, בעוד כל השאר נעלמו. זה שיעור חשוב מאוד לפוליטיקה הישראלית. זה לא היה מקרי. בשבילי זה היה שיעור חשוב העובדה שכל ארבעת השרים של ד"ש נעלמו כלא היו ואילו "שינוי" שרדה. כתבתי ספר על הפרשה הזו.¹⁹ קראתי אותו מחדש בימים אלה. פשוט מעציב, אבל גם מצחיק מאוד. מנחם בגין התעלל בידן, והלה אפילו לא הרגיש בכך.

פרידמן: "שינוי" פרשה מד"ש אחרי שד"ש לא קיבלה את החלטת המרכז.

רובינשטיין: יגאל ידן סירב לקבל את החלטת המרכז בעניין פרישה מהממשלה, ב-1978 או 1979, שנה אחרי הכניסה לממשלה. בעצם יגאל ידן פרש מד"ש, הוא לא היה מוכן לקבל את החלטת המועצה.

פרידמן: למה התקבלה ההחלטה הזאת? החלטתם לפרוש למרות הסכם השלום עם מצרים?

רובינשטיין: כן. זה היה קשור לסירוב הממשלה להעביר את שינוי שיטת הבחירות.

19 אנון רובינשטיין נסיון פוליטי מסוים (הוצאת ידיעות אחרונות, 1982).

פרידמן: ד"ש הייתה בעצם בקואליציה, "שינוי" הייתה במובן מסוים באופוזיציה בתוך ד"ש, ואתה היית חבר-כנסת מן השורה. היית בוועדה כלשהי?
רובינשטיין: הייתי חבר בוועדת חוץ וביטחון. הוצע לי להיות שר חוץ, אבל לא הסכמתי.
פרידמן: לקראת הבחירות ד"ש נפלה לגמרי. הטענה היא שיגאל ידין פרש כי הוא לא קיבל את החלטת המועצה, אז יגאל ידין ויתר השרים נשארו בממשלה, והם טענו שהם ד"ש האמיתית. בבחירות עצמן יגאל ידין לא התייצב, שמואל תמיר ניסה להיכנס ל"ליכוד" אך נחסם, וזה היה סוף הקריירה שלו ושל כל אנשי יגאל ידין. ואז "שינוי" ניגשה לבחירות לבדה.

חשין: זאת תופעה מאוד מעניינת – מפלגות ענקיות שקמו כפטריות אחרי הגשם. אותו דבר קרה ליוסף (טומי) לפיד: היו לו חמישה-עשר מנדטים – היה כלא היה. לא ייאמן. מבחירות לבחירות הם נעלמים. אבק פורח.

רובינשטיין: הם נעלמו בגלל עליית "קדימה". אין ספק שהשיטה הפוליטית הישראלית נכשלה כישלון אדיר. אחת ההוכחות לכך היא שיש כאן תופעה שאינה קיימת בעולם – מפלגות שמשתנות כל הזמן. באנגליה, למשל, יש מפלגה בת מאה וחמישים שנה. אפילו בגרמניה אחרי התקופה הנאצית קמה לתחייה ההיסטוריה של ויימר. אין בעולם שינויים כאלה כמו שיש כאן – מפלגות שקמות ונעלמות תוך כנסת אחת. שש מפלגות נעלמו – ד"ש, מפלגת המרכז, מפלגת הגמלאים וכולי. המפלגות האלה מייצגות כמיהה לשינוי במרכז שנכזבת – זה ההסבר. ההתפוררות של מפלגות דוגמת ה"מערך" והמפד"ל מוסיפה מימד של אי-יציבות לתמונה הזו. השיטה מאפסת את עצמה. מפלגת "העבודה" זה סיפור מדהים: כשהייתי שר חינוך, למפלגת "העבודה" היו ארבעים וארבעה מנדטים ול"מרצ" שנים-עשר. יחד חמישים ושישה מנדטים. אני חשבתי שצריך ממשלת מיעוט עם רוב כזה, אך יצחק רבין לא רצה. עשר שנים אחר כך אין כלום. אם יעלו את אחוז החסימה, תהיה בעיית הישרדות ל"מרצ", אלא אם כן היא תתאחד עם "העבודה".

ברניב: חל שינוי חברתי, חל שינוי דמוגרפי משמעותי באוכלוסייה. מפלגת "העבודה" חוותה שחיקה אדירה. לאנשים אין בעד מי להצביע כי נקעה נפשם מהמפלגות הקיימות. אז הם הולכים למפלגת הגמלאים. מדוע לא מצליחים לייצר כוח יציב של מפלגת מרכז אמיתית?

רובינשטיין: ד"ש תרמה לזה שיש אכזבה עמוקה כל-כך ממפלגה שלישית.
ברניב: אבל קם דור אשר לא ידע את ד"ש.

על "שינוי" בכנסת העשירית (1981–1984)

פרידמן: "שינוי" הלכה לבד בבחירות של 1981 וקיבלה שני מנדטים – אתה ומרדכי וירשובסקי. נשאתם באופוזיציה, היה שלטון ה"ליכוד".

רובינשטיין: אני רוצה להזכיר קודם דבר אחד שפסחתי עליו בעניין "שינוי" – על הדמוקרטיה הפנימית. אנחנו הלכנו לבחירות פנימיות, ארציות, לפי שיטה רגילה – קולות, רשימה לפי סדר. הייתה בחורה שאיש לא ראה אותה לפני כן, אבל היא כתבה "אני בחורה ערבייה מנצרת ואני מאמינה ב'שינוי'". מובן שהיא קיבלה את מירב הקולות – קיבלה מקום שני אחריי! איש לא ידע מי היא בכלל! הגענו למסקנה ששיטת בחירות פנימיות חייבת לתת שקלול. דמוקרטיה פנימית סתם ככה, לפי שיטה של כל אחד שווה קול אחד, לא עובדת ונכשלת לגמרי, וזו הייתה ההוכחה הכי חזקה – שבבחירות הפנימיות של "שינוי" נבחרה אחת שאיש לא הכיר אותה, רק משום שכל אחד רצה שתהיה גם ערבייה ברשימה. בלי דירוג ושקלול זה אי-אפשר לקיים בחירות פנימיות.

פרידמן: אתה זוכר משהו מהכנסת השנייה שלך ב-1981?

רובינשטיין: פעלתי בעיקר ביוזמות של חקיקה, והצלחתי להעביר כמה דברים, בעיקר ערב הבחירות. גיליתי את הפטנט שערב בחירות הקואליציה מתפוררת. הדבר המדהים הוא שעד 1979 ראש הממשלה לא היה יכול לפטר שר. פניתי למשה שחל והצעתי לו שנגיש הצעת חוק שראש ממשלה יכול לפטר שרים. הממשלה, בלחץ השרים, התנגדה כמובן. הצלחנו להעביר את זה ממש בחודש האחרון לפני הבחירות. הבחירות של 1981 היו טראומטיות מאוד, בחירות אלימות. הפקתי לקח רציני מבחירות 1981. הייתי בא לבקר את הוריי שגרו בשדרות ח"ן, שמשקיפות על כיכר "מלכי ישראל" [כשמה אז]. שם הייתה האספה הגדולה של מפלגת "העבודה" עם נאום הצ'חצ'חים של דודו טופז. אחריו אמרתי לאמנון עברון: "ידידי, הבחירות הסתיימו". ממש למחרת הייתה אספה של ה"ליכוד", ואז מנחם בגין בנאום מבריק אמר: "אני לא יודע מה זה צ'חצ'חים, אני יודע שברזני ופיינשטיין²⁰ הצמידו את הרימון והתאבדו לפני ההוצאה להורג על-ידי השלטון הבריטי". קהל השתולל, ושלמה להט סיפר לי שדוד לוי אמר לו: "בגין הכריע כעת את גורל הבחירות, אנחנו בשלטון", אף-על-פי שסקרי דעת-הקהל היו קודם לכן לטובת ה"מערך". אני הזכרתי את זה לא מזמן במאמר שכתבתי ב"ישראל היום"²¹, שהדבר הזה הסביר לי הרבה דברים שקורים בחברה הישראלית – ה"מערך" הביא את דודו טופז, סמל ההתנשאות האשכנזית, ומנחם בגין דיבר בשם מאיר פיינשטיין ומשה ברזני. את שתי האספות האלה אני לא אשכח. שתי האספות האלה בכיכר "מלכי ישראל" לימדו אותי דבר מאוד חשוב לגבי החברה הישראלית, והשמאל לא הבין את העניין הזה – לא ה"מערך" ולא "מרצ".

פרידמן: אני מזכיר לך שהמהלך היה מסובך יותר. בגין אימץ, מתחילת דרכו בארץ, גישה התומכת במסורת היהודית, לרבות היסודות הדתיים שבה. גישה זו הייתה מנוגדת לגישתו של ז'בוטינסקי, שהתנער מהדת, אולם היא קלעה ללב היהדות

20 משה ברזני ומאיר פיינשטיין ז"ל – לוחמי מחתרות אשר נידונו למוות והתאבדו ביום 21 באפריל 1947 בטרם ישיגם התליין.

21 אמנון רובינשטיין "נולדתי אשכנזי עיוור צבעים" ישראל היום 4.4.2010.

משפט ואדם – משפט ועסקים יד, תשע"ב שיחה אישית עם פרופ' אמנון רובינשטיין

המזרחית. תומכי ז'בוטינסקי האשכנזים, יוצאי אירופה, היו בעיקרו של דבר רחוקים מהדת, אולם הם היו מנודים. הואיל והם היו מנודים, וגם המזרחים היו מנודים, התחברו מנודים למנודים, ותמיכתו של בגין במסורת היהודית הקלה את ההתקרבות הזו.

חשין: ה"הגנה" צמחה מהאשכנזים.

רובינשטיין: לא כתבו מספיק על האצ"ל. האצ"ל היה, בין היתר, מרד נגד הנהגת היישוב – נגד הבריטים אך גם נגד האליטה האשכנזית. מצחיק לומר את זה, שהרי מנחם בגין עצמו היה יהודי פולני אשכנזי, אך הוא קלע לסנטימנט שלהם. הוא התחיל להגיד "בעזרת השם".

ברניב: אני לא בטוח שהייתה פרופורציה שונה של עדות בהגנה ובאצ"ל.

חשין: הייתה, מאה אחוז.

על "שינוי" בכנסת האחת-עשרה (1984–1988) – משרד התקשורת

פרידמן: הגענו לבחירות ב-1984, מה היה?

רובינשטיין: ב-1981 קיבלנו שני מנדטים. ב-1984 קיבלנו שלושה מנדטים. הייתי בפורטוגל, חבר באקדמיה פורטוגזית-גרמנית, ונתתי הרצאות ליד ליסבון. טלפנו אלי ואמרו לי ש"שינוי" לא עוברת את אחוז החסימה. דובר "שינוי" העיר אותי בחמש בבוקר ואמר לי זאת. אני את הדבר הזה לא שכחתי, וזה השפיע עליי בהמשך הדרך בעניין ההתחברות ל"מרצ".

חשין: איך היה כסף למפלגה?

רובינשטיין: כשהיינו בכנסת היה מימון מפלגות. ב-1984 נכנסתי לממשלה כשר התקשורת. הפעם הראשונה שמוניתית לתפקיד שר הייתה בכנסת השלישית שבה כיהנתי. שמעון פרס היה ראש הממשלה.

פרידמן: הוא היה ראש הממשלה הראשון בממשלת הרוטציה.

רובינשטיין: הייתי אצלו בבית, והוא הציע לי להיכנס לממשלה. תפקיד שר המשפטים היה כבר תפוס, וממילא לא בטוח שרציתי את זה, והיה ויכוח בין האפשרות של שר התחבורה לאפשרות של שר התקשורת. פרס מאוד לא רצה שאהיה שר התחבורה – הוא לא אמר לי את זה, אבל אני ידעתי את זה אחר כך – מפני שהוא חשש מהעניין של התחבורה הציבורית בשבת, שאי-הפעלתה אינה מכוסה בשום חוק. הוא שינה את השם מ"שר הדואר" ל"שר התקשורת", ואמר שזה התפקיד הכי קשה בממשלה, עם איגודים מקצועיים קשים מאוד, אך שיש בזה עתיד ואתגר גדול מאוד. הוא אמר שיש שינויים טכנולוגיים אדירים בדרך, ואם אהיה מוכן להתמסר לזה ולהקדיש לזה אנרגייה, גם אצליח. החלטתי במקום. חברים שלי חשבו שהשתגעתי. לקחתי את זה ולא הצטערתי על זה.

בר-ניב: איך הגעת לתחום שהוא ריכוזי כל-כך, מונופוליסטי, שנשלט על-ידי המדינה, בניגוד לערכיך?

רובינשטיין: זה היה האתגר, לפרק את זה! "בזק" כבר הייתה קיימת כחברה ממשלתית מונופוליסטית. החלטתי על הפיכת "בזק" לחברה עסקית. החלטתי: חוץ מקווי טלפונים רגילים, כל השאר פתוח לתחרות. כולם אמרו לי שלא אעז לעשות את זה, כי תהיה מייד שביתה של עובדי "בזק". למזלי, לא היה לי יום אחד של שביתה. הקדשתי את עצמי לדרושיח עם ועד העובדים. הפגישה הראשונה הייתה בבניין של משרד התקשורת, ליד בניין ג'נרלי בירושלים. אמרתי להם שאני רוצה לבצע רפורמות אך אני רוצה לעשות את זה איתם. הם התחילו באיומים. אמרתי שאני מוכן לשבת שעות על-גבי שעות, אך בלי איומים. התחיל דו-שיח פורה. באתי לכל החתונות, הבר-מצוות, ההלוויות שלהם במשך שנתיים, ולא הייתה לי שביתה. אמרתי שאני מבטיח שלכל אחד מהם יהיה מעביד אלטרנטיבי ושהם ירוויחו יותר ממה שהם מרוויחים בשירות הממשלתי. לאט-לאט הם שוכנעו. התחלתי להוציא רשיונות. חברת "אפרת" – שכיום היא "קומברס" – היא דוגמה מעניינת: בא אליי מישוהו שאמר שהוא הופך כל טלפון למזכירה אוטומטית. זה נראָה אז מהפכה של ממש – יהיה מענה קולי בכל קו טלפון. הוצאתי לו רישיון למתן שירות. למשל, החברה של האחים מיתר – "עורק שירותי תקשורת בינלאומיים". לקחתי את מיכה גולדמן, יושב-ראש המועצה המקומית של כפר תבור, ונתתי לו תורן מרכזי לקליטת טלוויזיה, כך שבמקום אנטנות על כל בית תהיה אנטנה מרכזית אחת. עד אז המשרד התנגד מהסיבה הפשוטה שאם יש לך תורן מרכזי, אתה יכול לקלוט גם תחנות מכל העולם ולשדר אותם לכל הבתים, שזו עבירה חמורה! אמרתי לו שאני חותם על מכתב. הוא אמר שאם תהיה שביתה, הוא מוציא את כל תושבי כפר תבור. שמעו על זה ובאו אליי עשרות יישובים, וכך שברתי את המונופול בהדרגה.

עד אז התייחסו אליי כמו אל ילד "חֲנוּנִי". לא שהייתי צעיר כל-כך, הייתי בן חמישים ושלוש, אבל אמרו "אנחנו נתגבר עליו". המבחן שלי, שאחריו התחילו להתייחס אליי ברצינות, היה כחודש ימים אחרי שנכנסתי לתפקידי – טלפנתי לבכיר ב"בזק" ואמרתי לו שאין טלפונים ציבוריים. הוא אמר שזה לא ילך בישראל בגלל ונדליזם; בנייר-יוק ובלונדון זה עובד, אך לא פה. אמרתי לו שאני רוצה תוך חודש ימים להציב באשכולות ארבעה-עשר אלף טלפונים ציבוריים. הוא אמר לי שאין לי סמכות לכך – יש סעיף 4 לחוק החברות הממשלתיות,²² שמצריך אישור של ועדת כספים לכל פעולה לא-עסקית. אמרתי לו שיש לי סמכות לומר לו שמחר הוא יכול לישון עד שעה מאוחרת – זה היה פלגיאט מהרולד מקמילן, שאמר זאת כאשר פיטר שבעה מחברי הקבינט שלו ב"ליל הסכינים הארוכות". כיום דבר כזה מוביל להעמדה לדין באשמת סחיטה באיומים. זה היה תחילת המהפך ב"בזק", והוא הסתיים באמת בצורה דרמטית מאוד. לא הייתה המתנה לטלפונים בסוף הכהונה שלי.

פרידמן: מישוהו אחר היה רשאי להתקין טלפונים?

22 חוק החברות הממשלתיות, התשל"ה-1975.

רובינשטיין: לא, אבל כש"בזק" ראתה שהיא חברה מסחרית רווחית, היא גייסה מהנדסים להתקנת טלפונים.

חשין: אז נכנסו הטלפונים הסלולריים.

רובינשטיין: הסלולריים נכנסו ב-1988–1989, גם בתקופתי. בא אליי מנכ"ל "מוטורולה" העולמית, רצה לשנות את החוזה, ולא האמין כשאמרתי לו שלהערכתי יהיו לו מאה אלף מנויים.

חשין: וכתוצאה מזה ניתן להם מונופול לשבע שנים.

רובינשטיין: תוך שנתיים מכרו מאתיים וחמישים אלף. "מוטורולה" קיבלה זיכיון והשקיעה סכומים עצומים כשבנו על עשרת אלפים מנויים. אני אז גיליתי מה זה מונופול – מכיוון שהכל היה מונופול, היו לחצים אדירים לקבל את הזכויות. כשהכנסנו את הטלפונים הדיגיטליים, שמעון פרס טען שהתקשרו אליו מארמון האליזה, ונשיא צרפת אמר לו שיש שודד במשרד התקשורת שלא רוצה לתת לחברה צרפתית לקבל את הזיכיון. במכרו לטלפונים דיגיטליים זכתה חברה בלגית קנדית – "סיסטם 12" – שהוכיחה את עצמה עד היום. היו שינויים טכנולוגיים עצומים בתקופתי. הדבר פשוט לגמרי – אם יש לך תפיסת-עולם אנטי-מונופוליסטית, אתה פותר את הבעיות בקלות. "בזק" זו דוגמה בלתי-רגילה. אנשים חיכו שבע שנים לטלפון, ערבים לא קיבלו בכלל. באותה תקופה היו מהנדסי תקשורת בארץ ובחוץ-לארץ שלא יכלו לקבל עבודה. "בזק" התחילה להתקין כחברה עסקית יותר ממאה אלף טלפונים בשנה. זו הייתה מהפכה מוחשית מאוד. תוך שנתיים היו טלפונים ציבוריים בכל הארץ. הוצאתי רשיונות מתחרים ל"בזק" בתחום התקשוב – תקשוב זה מחשבים שמחוברים לתקשורת. חברות כאלה היוו אלטרנטיבה ל"בזק".

חשין: הערת-שוליים – בעת שירותי בפרקליטות נהג משרד הדואר לחלק ספר טלפונים אחת לשנה. יום אחד עשו מכרז פתוח לכתיבתו ולהפצתו של ספר טלפונים: אחד ביקש מאה אלף; השני – חמישים אלף; ושלישי אמר – "אבצע חינם". פסלו את הצעת החינם כי על פניה, כך הוחלט, היא לא הייתה רצינית. עתרו לבג"ץ, ואני נכנסתי לתמונה. הם אמרו שאין דבר כזה בחינם. אני סירבתי להגן עליהם. המציע זכה, והשאר היסטוריה. הכל יודעים כיום ש"דפי זהב" אינם פריירים.

רובינשטיין: בסוף תקופתי נכנס בבת-אחת הערוץ השני, טלוויזיה בכבלים ורדיו אזורי. קשה לתאר איזו מהפכה זו הייתה. היה לי ויכוח קשה מאוד עם משרד המשפטים. אני נגד הפרטה של דברים לא-עסקיים כמו רווחה, משטרה, בתי-סוהר, חינוך. אני בעד הפרטה רק של דברים עסקיים.

חשין: אני רואה שאתה מלא חוויות מתקופתך כשר התקשורת. היית חוזר לתפקיד הזה מחר.

רובינשטיין: שם הושלמה המהפכה; הייתי הולך למשרד אחר להשלים מהפכה אחרת.

חשין: זאת הפעם הראשונה שהיית שר.

רובינשטיין: זאת הפעם הראשונה שהייתי שר, וזה נגמר בהצלחה גדולה מאוד. כתוצאה משירות התקשורת השתנה מעמדי הציבורי. עד אז נחשבתי ל"ילד טוב ירושלים" כזה – איש האקדמיה, מדבר על דברים מופשטים, על חוקה – ופה

היה המבחן שלי. גם היחס אליי השתנה. לדעתי, כתוצאה מההצלחה שלי כשר התקשורת, רצה אותי יצחק רבין כשר חינוך. זה לא היה סתם במקרה.
חשין: אין ספק שבתקופה שלך היו באמת מהפכות.
פרידמן: אתה נשאת בממשלה גם אחרי הרוטציות של יצחק שמיר. נשאת חצי שנה, ואז פרשת.

רובינשטיין: חצי שנה. פרשתי בגלל אי-דיון ב"הסכם לונדון". הייתי בראש מפלגה של שלושה חברי-כנסת, שאחד מהם איים לפרוש ל"מרצ", והשני איים לפרוש ל"ליכוד". אבל התנהגתי כאילו אני בראש מפלגה של שלושים חברי-כנסת, וכל הזמן איימתי שאני אפרוש. שמעון פרס מאוד לא רצה שאני אפרוש, וכל פעם הייתי מוציא את האיום הזה. אז פרשתי על "הסכם לונדון". היו לי יחסים טובים מאוד עם ראש הממשלה יצחק שמיר, והוא גם הטיל עליי שליחות בטחונית חשובה מאוד במצרים, וקיימתי אותה. באופן אישי היה לי הכל בסדר איתו, אבל התקוממתי נגד זה שהוא לא היה מוכן לדון בממשלה בהסכם ששמעון פרס טען שהגיע אליו עם המלך חוסיין. שמעון פרס לא הראה לי את המסמך הזה. אני אמרתי שה"ליכוד" אינו מחויב למסמך ששר החוץ חתם עם מלך ירדן, אבל יש לי זכות כחבר בממשלה שיתקיים דיון. יצחק שמיר לא רצה לקיים דיון, ואז החלטתי להתפטר.

פרידמן: אתה היית גם שותף לאותה החלטה שהובילה לחנינה של אנשי קו 300.
רובינשטיין: זה היה בזמני, אבל אני לא הייתי שותף להחלטה; להפך, אני הייתי נגד.
פרידמן: זה היה בזמן שמעון פרס היה ראש הממשלה ויצחק שמיר היה שר החוץ.
חשין: המעשה היה בזמן שיצחק שמיר היה ראש הממשלה, והפריצה החוצה הייתה בתקופתו של שמעון פרס.

רובינשטיין: אני הייתי באופוזיציה לשמעון פרס בעניין קו 300. אני חשבתי שיצחק זמיר צריך להישאר יועץ משפטי לממשלה, והייתי מוכן אפילו להתפטר מהממשלה על רקע זה. אבל דווקא התהפכו היוצרות – אנשי "שינוי" אמרו שצריך להישאר. אני חשבתי שחנינה לפני משפט אולי אפשרית מבחינה טכנית, אך זה דבר מאוד-מאוד לא-רצוי. הבנתי כמובן את המצוקה, הבנתי שיש כאן בעיה רצינית מאוד, אבל היו שם דברים חמורים.

חשין: בקרוב יהיה סרט על זה, סרט דוקומנטרי.
רובינשטיין: אני ניסיתי לשכנע את שמעון פרס, אבל לא הצלחתי. הייתי נגדו וגם הצבעתי נגדו. זה היה שמעון פרס בוודאות. אני זוכר ישיבה אצלו בבית, שמעון פרס הגן מאוד על השב"כ. הייתי באופוזיציה לעניין הזה, ודרשתי גם שלא תוגש חנינה וגם שיצחק זמיר יישאר בתפקידו. זאת הייתה סיטואציה קשה מאוד. אבל צריך להבין שבפרשת קו 300 היה שיתוף-פעולה מלא בין יצחק שמיר לשמעון פרס. לא היה שום סיכוי לנצח את שניהם.

חשין: שמעון פרס ראה צורך לחפות על יצחק שמיר, שהרי המעשה היה בזמן כהונתו של יצחק שמיר. שמעון פרס דיבר אליי דברים סתומים ולא-משכנעים כשפגשתי אותו בלשכתו. היה ברור לחלוטין שמדובר בעניין פוליטי. הוא חשש שאם יעשה משהו, זה יתפרש כפעולה נגד יצחק שמיר.

רובינשטיין: ימים קשים מאוד.

פרידמן: ואז נשארתי בממשלה. כלומר, הפרישה הייתה אחרי פרשת "הסכם לונדון".
רובינשטיין: הפרישה הייתה אחרי "הסכם לונדון", והלוואי שהיום הייתי יכול להחיות את ההסכם הזה. פגשתי מישהו מה"ליכוד", אני לא זוכר מי, והוא אמר לי "אתה מאמין שיש הסכם כזה?", "ראית את זה?" אמרתי לו "לא".

ברניב: אילולא היה הסכם, אז יצחק שמיר בוודאי ובוודאי היה שמח לדון בלא-הסכם. כל דבר שהוא לא היה דבר, יצחק שמיר היה תומך בו.

רובינשטיין: זו הייתה שגיאה גורלית לא להגיע להסדר עם ירדן. אני אז כתבתי מכתב ליצחק שמיר. כשהתחלתי את המהומה סביב "הסכם לונדון", פנה אליי מישהו ממפלגת "העבודה". לא ידעו אם ההסכם קיים, אך שמעון פרס אמר שיש לו ההסכם. אמרו לי שאין הסכם כזה. מאז לא ראינו את ההסכם, אף ששמעון פרס חזר על זה בהרבה הזדמנויות וגם פירט על זה. ייתכן שהיה הסכם בעל-פה, לא יודע. לא לדון בהצעה מפורשת עם המלך חוסיין? אני כתבתי ליצחק שמיר מכתב שאם לא נכיר במלך חוסיין, נצטרך להמליך את אש"ף על השטחים, ואני לא רוצה להיות שותף לזה.

פרידמן: אנו מדברים על 1984 עד 1988. אתה זוכר משהו מהפעילות שלך בכנסת בשלב הזה? מהתקופה הזו?

רובינשטיין: לאחר פרישתי מהממשלה הייתה פעילות חקיקה, הייתי יושב-ראש ועדת האתיקה של הכנסת, אבל הפעילות הגדולה שלי התחילה ב-1992.

על "שינוי" בכנסת השתיים-עשרה (1988–1992) – מפעל חוקי-היסוד

פרידמן: אחרי הבחירות ב-1988 הוקמה שוב ממשלת אחדות לאומית, אך הפעם בראשות יצחק שמיר בלי רוטציה, ואתה נשארת באופוזיציה. (אני עוסק בנושאים האלה, אני קורא הרבה היסטוריה.)

(חשין: לא צריך להתנצל.)

רובינשטיין: אכן נשארתי באופוזיציה. זו הייתה תקופה שבה חשבו, עד "התרגיל המסריח", שיצחק שמיר וה"ליכוד" יהיו לנצח. כלומר, צריך לזכור שלפני 81 הייתה תחושה שה"מערך" הולך לנצח, שמנחם בגין נופל, אבל אז בא נאום הצ'חצ'חים והייתה התגייסות של החרדים, ואז נוצר תיקו, שהוליד לימים את "התרגיל המסריח" – נסיון-הנפל של שמעון פרס להקים ממשלה אלטרנטיבית, ניסיון ששינה את ההיסטוריה של ישראל.

פרידמן: עד "התרגיל המסריח" היית כל הזמן באופוזיציה. מה עשית?

רובינשטיין: הייתי פעיל מאוד בוועדות, יזמתי חוקים, אבל לא בולטים במיוחד.

פרידמן: לאחר-מכן, ב-1990, בא "התרגיל המסריח".

רובינשטיין: לפני זה היה משהו חשוב מאוד. ב-89' הגיש דן מרידור לממשלה – ממשלת האחדות הלאומית – את הצעת חוק-יסוד: זכויות האדם (לא כבוד האדם, אלא זכויות האדם), שהוא העתיק מהאמנה האירופית לזכויות האדם²³ ומהצ'רטר הקנדי.²⁴ מייד נשמעו קולותיהם של החרדים והדתיים נגד ההצעה. אז אני העתקתי אותה במלואה,²⁵ מילה במילה, מבלי לשנות גם דברים שלא כל-כך נראו לי, והגשתי אותה כהצעת חוק פרטית, וכתבתי בדברי ההסבר שזאת הצעת חוק של דן מרידור. כולם לעגו וחשבו שלא יצא מזה שום דבר. זה עבר ברוב של חמישים ושלושה חברי-כנסת מול תשעה-עשר מתנגדים בהצבעה מוקדמת²⁶ – זאת הייתה הפעם הראשונה שהכנסת קיבלה חוק בנושא זכויות האדם בהצבעה חופשית נטולת משמעת קואליציונית, וזה קרה בהשפעת דן מרידור וגם בהשפעתו. כאשר יצחק שמיר הסכים להצבעה חופשית, נאָאָה לו שאין סיכון בזה, שהרי יש ממשלת אחדות לאומית עם רוב בכנסת. אמרתי ליצחק שמיר "תן לזה הצבעה חופשית", והוא נתן, כי הוא לא האמין שיהיה רוב כזה גדול. זה היה מקרה שלא שמו לב אליו – כל הכנסת הלא-דתית והלא-חרדית התאחדה להצבעה למען זכויות אדם ולמען משטר ליברלי, ונגד הדתיים והחרדים.

חשין: זה מה שהרג את ההצבעה.

רובינשטיין: עובדה שחוק-יסוד: כבוד האדם²⁷ עבר. זו הייתה הצבעה היסטורית בעיניי. כלומר, היו עשרות הצבעות בכנסת עם משמעת שבהן רוב חברי-הכנסת הצביעו עם החרדים על כל דבר. פה הייתה התלכדות כאילו ספונטנית, אני לא דיברתי עם חברי-הכנסת.

בר-ניב: לא היה משקל לחרדים – ברגע שיש ממשלת אחדות לאומית בפורמט ההוא, הם לא יכלו לפרק את הממשלה.

פרידמן: מה שקרה הוא שהחרדים לא עמדו על משמעות הדבר, ולא הייתה אז דרישה קואליציונית שחוק-יסוד ידרשו הסכמה של כל חברות הקואליציה.

רובינשטיין: בממשלה הייתה דרישה שתהיה הסכמה של כל חברות הקואליציה בהצבעה בכנסת, אבל לא לגבי הצבעות על הצעות חוק פרטיות. במקרה מיוחד זה ניתנה יד חופשית לחברי-הכנסת להצביע ללא משמעת קואליציונית.

פרידמן: דרישה זו בדרך-כלל נגרת. ברגע שיש לך הסכם קואליציוני, אז המפלגה שהשינוי לא לרוחה דורשת מכל הקואליציה לצאת נגד זה.

רובינשטיין: כאן דן מרידור ואני דאגנו שלא תהיה משמעת קואליציונית.

פרידמן: בקריאה הטרומית.

European Convention on Human Rights and Fundamental Freedom, Nov. 4, 1950, 23 U.N.T.S. 221

.Canadian Charter of Rights and Freedoms, Part I of the Constitution Act, 1982 24

ד"כ התש"ן 443–444. 25

ד"כ התש"ן 402–412. 26

חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, ס"ח התשנ"ב 150. 27

רובינשטיין: העובדה שזו הייתה קריאה טרומית אינה קריטית, מכיוון שהמהלך עצמו חשוב מאוד. אני טוען שההסכמים הקואליציוניים עומדים לא רק בניגוד לדעת-הקהל הישראלית – יש רוב של שישים עד שמונים אחוזים נגד עמדת הממשלה בנושאי דת ומדינה, הרוב הכי גדול בסקרי דעת-קהל – אלא גם בניגוד לדעתם של רוב חברי-הכנסת, אם תשאל לדעתם האמיתית. כלומר, יש כאן מעין אינוס קבוצתי של הכנסת עצמה. ההוכחה הכי גדולה לכך היא ההצבעה הזאת מ-89'.

פרידמן: מה השתנה מאז?

רובינשטיין: שום דבר באופן יסודי. אם תשאל את חברי-הכנסת בהצבעה חופשית לגבי חובת לימודי-ליבה בכתב-ספר חרדיים, לדוגמה, או לגבי הכרה בזרמים לא-אורתודוקסיים, תקבל רוב גדול מאוד של חברי-הכנסת. זו מסקנתי מאינסוף שיחות שקיימתי כשהייתי חבר-כנסת. ההסכמים הקואליציוניים מאז 77' כופים על הכנסת הצבעה בניגוד להכרתם ולמצפונם. זו אחת הסיבות, אגב, שכל פסיקה של בית-המשפט העליון שהרחיבה את החופש בענייני דת – חוץ מהשאלה מיהו יהודי – לא נתקלה בתגובת הכנסת.

פרידמן: מה עם חוק הבשר?²⁸

רובינשטיין: גם-כן אילוץ קואליציוני. יצחק רבין אמר שבלי התיקון לגבי ייבוא בשר לא יהיה הסכם שלום.

פרידמן: מה היה עם חופש העיסוק?

רובינשטיין: זה לא היה באותו זמן, זה אחרי שפירקתי את ההצעה של דן מרידור לארבעה חוקים ב-1990.²⁹ ב-89' זה עבר בקריאה טרומית. אבל כשבאתי לאוריאל לין, יושב-ראש ועדת החוקה, הוא אמר שאין לזה סיכוי בגלל ההתנגדות של הדתיים. בינתיים קרה דבר אחר לגמרי – "התרגיל המסריח" – והממשלה התפרקה ב-90'. לאירוע הזה היו שתי השפעות מנוגדות: מחד גיסא, בלי החרדים אין ממשלה; מאידך גיסא, כל "המעמד הפוליטי" בארץ (כל ה-political class), לא יודע איך קוראים לזה בעברית) עבר תהליך של פיחות ערך ודה-לגיטימציה, והמשמעת הקואליציונית של הכנסת נהרסה. כל זה קרה בגלל "התרגיל המסריח", מפני שזה היה שפל המדרגה ב"סחר הסוסים" בין שני הגושים. היה מרד של חברי-הכנסת נגד הממשלה, ואז החל תהליך של פירוק ההצעה לארבע הצעות נפרדות, והחל תהליך חדש לגמרי. הייתה קואליציה בתוך ועדת החוקה נגד הממשלה.

פרידמן: זה המקרה היחיד בתקופה הזו, בשנה האחרונה של אותה כנסת, שהממשלה איבדה לחלוטין את השליטה.

רובינשטיין: לחלוטין. יצחק שמיר בא באימים לסייעת ה"ליכוד" לפני ההצבעה על חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו. הוא נזף בהם בצורה בלתי-רגילה, ואמר להם משהו כמו "על גופתי המתה". הוא אמר שכשהחרדים באו והתלוננו עליי, אמרו לו חברי הסייעה "תן לאמנון לשחק עם זה, זה לא יעבור לעולם". ואז, כשהסתבר שההצעה

28 חוק בשר ומוצרים, התשנ"ד-1994.

29 ד"כ התשנ"ב 1235.

קורמת עור וגידים, הוא הלך לסיעת ה"ליכוד", אמר להם שזה עניין של קיום או אי-קיום פוליטי, ודרש את גיוס הסיעה להצביע נגד. אוריאל לין ושכמותו לא נשמעו לראש הממשלה – היה אובדן שליטה מוחלט, פרי "התרגיל המסריח".
פרידמן: בשלב זה באותה שנה עבר גם חוק-יסוד: חופש העיסוק.³⁰
רובינשטיין: זה היה כמה שבועות לפני הבחירות הבאות ב'92, ממש ערב הבחירות, כבר היו פריימריז.

פרידמן: גם החוק לבחירה ישירה לראשות הממשלה³¹ עבר אז.
רובינשטיין: עברו חמישה חוקים של רפורמה. חוק הבחירה הישירה, על כל הכרוך בו; שני חוקי-היסוד בדבר זכויות האדם; חוק המפלגות,³² שתלו בו כל מיני תקוות (אני לא); וכן תיקון לחוק-יסוד: הכנסת,³³ שהגביל מאוד, בעקבות "התרגיל המסריח", את יכולתם של חברי-כנסת לפרוש, דרש תנאים מוקדמים לפרישה, והיה גורם מייצב באווירה האנרכיסטית של הכנסת. היו כל מיני תיקונים שעיצבו את הכנסת. צריך לזכור ש"התרגיל המסריח" הסתיים בזה שה"ליכוד" חתם על הסכם קואליציוני עם חבר-כנסת אחד, אליעזר מזרחי, שפרש מ"אגודת ישראל". צריך לקרוא את ההסכם כדי להאמין למה שכתוב בו. ה"ליכוד" ויתר שם על תשעים אחוזים מהמצע שלו, כולל חוקה וזכויות אדם, למען חבר-כנסת יחיד שקיבל הוראה מהרבי מלובביץ'. ההוראה הייתה להצטרף ליצחק שמיר. חבר-כנסת אחר חתם לכאורה על הסכם עם שמעון פרס, אך הוא טען שהוא לא חתם, ואכן מצאו שהוא לא חתם.
בר-ניב: רואים כבר לאורך שנים במדינה שכאשר יש כזה כוח לקבוצה מסוימת, במקרה זה החרדים, היא לוקחת לעצמה עוצמה פוליטית וחוקית וחוקתית מעבר למשקלה ללא כל פרופורציה.

חשין: אין עוד קבוצה של מיעוט שיש לה כוח להשפיע על חיי המדינה כמו החרדים.
בר-ניב: איך קבוצות לא התאחדו לעשות ברית נגד קבוצת המיעוט שתשחרר אותן מזה?
חשין: ניתן גם כיום!
בר-ניב: לא ברור ש"ישראל ביתנו" מעוניינת.
פרידמן: דווקא מאוד מעוניינת.

רובינשטיין: דיברתי עם שמעון פרס, יצחק רבין, מנחם בגין ויצחק שמיר על הדבר הזה. היו שני דברים: ראשית, הייתה חשדנות ממש קיצונית מאוד שאם יתחילו לדבר על זה, הצד השני יספר את זה לחרדים, והם ינועו מצד לצד. הדבר השני, שאני לא מזלזל בו, הוא ששמעון פרס (יצחק רבין פחות) האמין שהוא יכול להגיע להסכם שלום, ואמר שהכל מצדיק הסכם שלום, כולל שינוי חוק "מיהו יהודי". הוא האמין בזה, והוא ניסה לשכנע אותי לתמוך בקואליציה שתקדם זאת. יצחק שמיר ומנחם בגין האמינו בדבר ההפוך – שמסירת השלטון ל"מערך" תוביל לחיסול מדינת-

30 חוק-יסוד: חופש העיסוק, ס"ח התשנ"ב 114.
31 חוק-יסוד: הממשלה (בחירה ישירה), ס"ח התשנ"ב 214.
32 חוק המפלגות, התשנ"ב-1992.
33 ס' 6א לחוק-יסוד: הכנסת (תיקון מס' 12), ס"ח התשנ"א 1345.

ישראל. הם ציטטו את דבריו את אבא אבן על "גבולות אושוויץ". הייתה כאן אמונה שצריך להציל את המדינה, כל אחד לפי דרכו, כמו בימי בית שני. ואז, כשפרצה השמועה ששמעון פרס רוצה לקנות את החרדים כדי להקים עימם קואליציה ב-84', הגיעו לכאן משלחות אדירות מארצות-הברית, כולל אישים חשובים, וזו הפעם הראשונה שראיתי שמשלחת של יהודי ארצות-הברית, יחד עם "רצ" ו"שינוי", השפיעו על הכנסת לא לקבל את היוזמה לשינוי הגדרת "מיהו יהודי" לצורכי גיור בחוק השבות,³⁴ ושמעון פרס נסוג בו. במשך שנים הוא אמר שבגלל זה הם הפסידו את השלטון, בגלל עניין חוק השבות.

על "שינוי" במסגרת "מרצ" – הכנסת השלוש-עשרה (1996–1992): משרדי האנרגיה, המדע והחינוך

פרידמן: אנו מגיעים לבחירות של '92, שנערכו עדיין בשיטה הישנה, אף שכבר עבר חוק הבחירה הישירה.

רובינשטיין: החוק אמר שהוא חל רק בכנסת שאחרי. ב-'92 היו בחירות חשובות מאוד. יצחק רבין ניצח במפלגת "העבודה", ומפלגת "העבודה" קיבלה ארבעים וארבעה מנדטים. "מרצ" הורכבה עדיין משלוש חטיבות נפרדות, ואולי דווקא בזכות זה היא קיבלה שנים-עשר מנדטים. כלומר, יחד היו לשתי המפלגות חמישים ושישה חברי פרלמנט. לדעתי זה היה מספיק כדי להקים ממשלת מיעוט לפי המסורת האירופית, אך בישראל זה לא מקובל. הימין והשמאל לא יכולים להתאחד כדי להפעיל דבר כזה. בסקנדינביה זה מבוסס על כך שהאופוזיציה לא יכולה להציע מועמד אלטרנטיבי. יצחק רבין לא רצה לשמוע על ממשלת מיעוט. הוא לא רצה להכניס את הערבים לממשלה, אך לא היה צריך שום דבר, שכן ממילא היה רוב בכנסת. הוא חיזר אחרי ש"ס. ש"ס הסכימה להצטרף רק אחרי שהתברר שיש ממשלה בלעדית. היא לא רצתה להצטרף, אך אריה דרעי היה פעיל אז, והוא השפיע למען ההצטרפות, וזו הייתה אחת השגיאות הגדולות של יצחק רבין.

פרידמן: מדוע?

רובינשטיין: ההסכם הקואליציוני ככל אותו בענייני חוקה, זכויות אדם, נישואים אזרחיים, שהוא היה בעד זה – בכל הנושאים הדתיים שבהם הוא יכול לעשות תפנית שהייתה מקנה לו תמיכה ציבורית גדולה.

חשין: כמה מנדטים היו לש"ס?

רובינשטיין: לש"ס היו עשרה. אבל מספר חברי-הכנסת לא אומר שום דבר. ל"אגודת ישראל" תמיד היה יותר כוח מאשר לש"ס, משום שהיא הייתה מוכנה להיות לשון-

34 חוק השבות, התש"ס-1950, ס"ח 51.

מאזניים ולתמרון בין שני הגושים. תמיד יש לה בין ארבעה לשישה חברי-כנסת, אבל הכוח הפוליטי שלה הוא כמו של מפלגה גדולה.

פרידמן: בממשלה זו התמנתה שולמית אלוני כשרת חינוך. מה היה התפקיד שלך?

רובינשטיין: רציתי את תפקיד שר התחבורה, אבל יצחק רבין אמר שהוא מכיר אותי, והוא לא מסכים לתחבורה ציבורית בשבת.

חשין: זה נושא לשיחה נפרדת. הנהלת הדברים במדינה נעשית בדרך זו – כל שר בתחמו הוא מלך בגודו, אחשוורוש, גם בדברים עקרוניים שהם עניין לממשלה על-פי עצם טיבם, ולא לשר. לדוגמה, גם כיום, בנושא גירוש המהגרים – כולם משתחוים לשר הפנים. ככה מתנהלת ממשלה?

רובינשטיין: בישראל, לא במדינות אחרות. תשווה את אברהם פורז לאלי ישי כשרי פנים – מדיניות שונה לחלוטין.

פרידמן: בנושא של גירוש המהגרים הייתה החלטת ממשלה.

חשין: אז אולי הביצוע. כל שר הוא מלך! אני מדבר על היחסים בין הממשלה לבין השרים. תראה את הביצוע – זה לא מתקבל על הדעת, אף אחד לא מעלה את זה בממשלה, שום דבר, השר הוא בעל הבית.

רובינשטיין: מישאל חשין צודק – לשר יש קשיים ביורוקרטיים ומשפטיים, אך אין לו קשיים גדולים מדי מול השרים האחרים. לכל-היותר יש לו בעיה עם ראש הממשלה, אבל גם זה לא תמיד. בנושא של התקשורת, לדוגמה, יצאתי נגד עמדת ראש הממשלה. הוא היה יכול לתת לי הוראה ולפטר אותי, אבל הוא לא רצה לפטר אותי.

פרידמן: אבל תחשוב ששר התעשייה והמסחר רוצה להקים מפעל להתפלת מים – הוא יכול לעשות את זה? הרי צריך קרקע וכולי.

חשין: אתה רואה את זה כל יום – רכבת לאילת ולקרית-שמונה. במדינה זעירה כמו שלנו זה עניין להחלטת ממשלה, ולא לשר אחד.

רובינשטיין: החלטות ממשלה לא מבוצעות. בכל מקרה, מכיוון שיצחק רבין לא הסכים לתת לי את תיק התחבורה, הוא הציע שני משרדים – מדע ואנרגיה. נהייתי מאוד משני התפקידים. את כל העניין של רשות החשמל אני הקמתי. במשרד האנרגיה עשיתי שני דברים חשובים. ראשית, מנעתי ייבוא של דלק מזהם. ביטלתי ייבוא של דלק ממקסיקו, שהיה אחראי לזיהום בלתי-רגיל והיה גם באיכות נמוכה. איימו עליי שמקסיקו תנתק את הקשרים, אך כלום לא קרה. שנית, הכנסתי תחרות לייבוא דלק; ביטלתי את המונופול של החברות הגדולות. בחברת החשמל היה קשה מאוד – התחלתי במשא-ומתן על ביטול חשמל חינם לעובדים, אבל עד שהגעתי לשלב מתקדם, עזבתי את תפקידי. מה שכן – הכנסתי את כל העניין של מכרזים בחברת החשמל. אני לא יודע אם הייתה שחיתות או לא, אבל חברת החשמל הייתה מוסרת עבודות בהיקפים עצומים וקונה ציוד (בעיקר מאירופה, מ-Siemens) בקנה-מידה אדיר בלי מכרזים. אף-על-פי שאנחנו קטנים, היינו לקוחות גדולים במשק החשמל העולמי, וכל זה ללא מכרז וכלי שום דבר, והיו כל מיני שמועות על פרוטקציות ושחיתויות.

ברניב: יש דוח של האיחוד האירופי לגבי Siemens, שבדק ומצא שהחברה העבירה כספים לכל מיני גורמים במדינות כאלה ואחרות, וישראל נמצאת שם.
רובינשטיין: לדאבוני, גם חובת המכרזים לא עזרה. כשיש לך אדם מושחת בראש ועדת מכרזים, מה אפשר לעשות? על כל פנים, הכנסתי את העניין הזה של מכרזים.
חשין: רשות החשמל עשתה טוב?

רובינשטיין: רשות החשמל עשתה טוב. היא הקימה גוף לא-חשאי. לפני כן תעריפי החשמל נסגרו במשא-ומתן בין החברה לבין שר האנרגיה בתהליך חשאי, וזה היה לא-ראוי. המצב כיום יותר טוב, גם אם לא אידיאלי. גם ב"בזק" בתקשורת וגם באנרגיה היה עסק עם ועדים מאוד קשים. בראש הוועד של חברת החשמל ישב יורם אוברקוביץ', החותן של המגישה בטלוויזיה גאולה אבן. למרות זאת לא היה לי יום אחד של שביתה. יצחק רבין שאל אותי איך זה קורה. אמרתי לו שאין לי שביתה כי אני יושב עשרות שעות עם ועדי העובדים; הלכתי לבר-מצוות, לחתונות ולהלוויות. בפגישה הראשונה שלי עם יורם אוברקוביץ' אמרתי לו שאני מוכן לשבת כאן יומיים רצופים עם הפסקות לצאת לשירותים, אני לא מוגבל בזמן. שנית, אמרתי לו: "אתם רשאים לשבות ולסגור את ה'שאלטר'; רק דבר אחד – בלי איומים. תעשו, רק אל תאיימו." ישבתי איתם הרבה מאוד, ולדעתי זה מה שמנע את השביתה. על כל פנים, אני נהניתי גם ממשרד האנרגיה וגם ממשרד המדע. בתחום האנרגיה ניסיתי לגייס את רוסיה כספקית אלטרנטיבית ולהקים תחרות לייבוא דלק ממקורות עוינים ומהים הצפוני, כמובן. נסעתי עם ראשי המשרד לרוסיה כדי לדבר עם אנשים, אבל מייד הבנתי שבלי שוחד שם שום דבר לא ילך. זה היה גלוי לגמרי. לא יצא מזה שום דבר, היה עודף דלק בשוק העולמי. עניין ייבוא הדלק לא הגיע לשלמות, אבל עבר מהפכה גדולה מאוד. וגם עניין המכרזים הגביל את האפשרות לעשות "שטיקים".

ברניב: משרד המדע עשה משהו בעשרים השנים האחרונות?
רובינשטיין: יצחק רבין היה טוב אליי בקטע הזה – הגדיל את תקציב משרד המדע, וכתוצאה מכך גדל היקף פעולותיו. כל העניין של האקדמיה למדעים והמימון הנוסף שקיבלו מחוץ למוסדות להשכלה גבוהה הוא דבר חשוב. דניאל פרידמן יודע את זה מהאקדמיה. הגדלנו מאוד את הסכומים. המשרד צריך להיות גדול יותר – הצעתי שיהיה משרד המדע וההשכלה הגבוהה, כי לשר החינוך אין זמן להשכלה הגבוהה. אבל יצחק רבין לא רצה. ואז בא המשבר עם שולמית אלוני. יצחק רבין קרא לי ואמר שיש משבר חמור בקשר ל"מצעד החיים" ולהתבטאויות שלה בפולין. היה לה ריב עם ילדה ממשמר-העמק (של הקיבוץ הארצי!). הילדה אמרה לה בבית האופרה בוורשה: "שרת החינוך, אחרי שביקרתי במחנות אני גאה להיות יהודייה." שולמית אלוני התנפלה עליה והאשימה אותה בשוביניזם, והעיתונות השתוללה. בתוך "מרצ" הייתה התמרמרות גדולה – בעיקר מצד מפ"ם – אבל לא רק שם. יצחק רבין אמר כנראה לאריה דרעי שעם התקרית הזו הוא לא יכול להשלים; היו התנגשויות גם קודם לכן, אבל עם זה הוא לא היה יכול להשלים. הוא הבטיח לו את החלפתה בשר חינוך אחר. יצחק רבין אמר שדרעי מסכים אם זה יהיה אני. אמרתי לשולמית אלוני

שלא אהיה שר חינוך אלא אם כן זה על דעתה. היא הסכימה איתי והשתתפה בהכל, כולל טקס החילופין. בן-לילה קיבלתי תפקיד חשוב מאוד, שר החינוך, ומה שעזר לי מאוד הייתה הידידות האישית עם יצחק רבין. קיבלתי ממנו גיבוי גם נגד שרים ממפלגתו.

פרידמן: מה קיבלה שולמית אלוני?

רובינשטיין: את משרד התרבות. דבר ראשון ביקשתי משמשון שושני שיישאר בתפקידו כמנכ"ל. בתפקיד שר החינוך נשארתי שלוש שנים וחצי, זה היה הדבר המשמעותי ביותר שעשיתי בממשלה. ראש הממשלה תמך בי בכל דבר ועניין. בדבר המכללות הלכתי ליצחק רבין הביתה ואמרתי לו שאני הולך לעשות את זה למרות הצעקה של האוניברסיטאות, ויצחק רבין אמר שהוא יתמוך בי. זה היה ב-93', ובעקבות זאת גדל מספר הסטודנטים במאה אחוזים תוך כמה שנים.

פרידמן: מה דעתך על ריבוי המכללות למשפטים ועל הגידול שחל במספר הסטודנטים למשפטים ובמספר עורכי-הדין כתוצאה מהרפורמה, שבה הייתה גם לי וגם למישאל חשין חלק?

רובינשטיין: יש ריבוי של תלמידי משפטים ועורכי-דין, ויש עוד בעיה גדולה מאוד – שמירה על סטנדרט של רמה אקדמית. זו בעיה מרכזית. על שמירת הסטנדרט ממונה המועצה להשכלה גבוהה, שהיא גוף גדול ואיטי מאוד ולא אפקטיבי. זה רע מאוד. אני בעד תחרות עם רצפה מסוימת.

חשין: מה ניתן לעשות? להקים ועדות? צנזורה?

פרידמן: נתנו רישיון בקלות רבה מדי.

רובינשטיין: אנגליה שינתה את המועצה להשכלה גבוהה שלה והפכה אותה לגוף שמפקח בעיקר על איכות.

חשין: זו אינה המועצה להשכלה גבוהה במתכונתה כיום. המועצה להשכלה גבוהה כיום אינה בעיקרה אלא הוועדה לתכנון ותקצוב, דהיינו, גוף לחלוקת כספים.

בר-ניב: קבוצה קטנה של מוסדות אקדמיים.

רובינשטיין: הוועדה לתכנון ותקצוב לא שומרת על הכללים. מדובר, על-פי הפסיקה, בהסדר ראשוני מובהק. לקראת סיום תפקידי כשר חינוך התחלתי להכין הצעת חוק לעניין הוועדה לתכנון ותקצוב, אבל אז, בהפתעה גדולה מאוד, הגיעו הבחירות, וביבי ניצח, ולא הספקתי.

פרידמן: באמצע היה הרצח של יצחק רבין. היה הסכם אוסלו.

רובינשטיין: בכל מקרה הפסדנו בבחירות, ועניין הוועדה לתכנון ותקצוב והמועצה להשכלה גבוהה ירד לטמיון. הלכתי לפי הסקרים ולא חשבתי שנפסיד. רק ביומיים האחרונים הבנתי שהסקרים אינם מנבאים נכונה. בנימין נתניהו ניצח בתמיכה רחבה של חסידות חב"ד בבחירה ישירה. שמעון פרס טוען שהוא ניצח ושהיו זיופים, אבל זה לא משנה. חדלתי להיות שר חינוך, והמשך הרפורמה, כולל העניין של המימון, לא בוצע.

על בחינות הבגרות

פרידמן: מה אתה אומר על הרפורמה בנושא הבגרות?

רובינשטיין: אני חושב שעניין בחינות הבגרות הוא חמור מאוד. כל הוועדות המקצועיות – והיו כשבע כאלה – אמרו שיש יותר מדי בגרויות בכלל, ובוודאי יותר מדי בגרויות חובה. עשו השוואה בין-לאומית, ואין דבר כזה בעולם. כולם אמרו שזה יוצר מצב שבו לומדים כמה חודשים לפני הבחינה, עושים את הבחינה, ושוכחים תוך שעותיים את כל החומר. הייתה שאלה איך מצמצמים את מספר הבחינות. ואז באה הצעה – על-פי הדוגמה הדנית, נדמה לי – שהציון השנתי, שמשקלו היה חמישים אחוזים, ייהפך למאה אחוזים, וחלק מהבחינות יבוטלו. השאלה הייתה איך עושים את זה – מי הגוף שיקבע זאת? המשרד קובע? הגרלה? אני חשבתי שהשיטה הדנית של הגרלה היא צודקת. לתלמידים, בניגוד למקובל, זה היה יותר קשה, כי הם למדו הכל בידיעה שבאחד המקצועות הציון השנתי – "ציון המגן" – לא יהיה 50% מהציון השנתי, אלא ייהפך למאה אחוזים. המורים, בעיקר בממלכת-דתי, תמכו בזה.

חשין: השאלה אילו בחינות יהיו ואילו לא יהיו הייתה החלטה של הרגע האחרון? התומכים כנראה לא הבינו את זה.

פרידמן: על מה היה הריקוד?

רובינשטיין: בא אליי תלמיד במכון ון-ליר ושאל אם אפשר להרכיב אותי על הכתפיים. אמרתי שכן, והצילום גמר את הרפורמה.

פרידמן: מה היה הדבר שזיכה אותך בהרכבה הזו?

רובינשטיין: העובדה שיהיו פחות בחינות הבגרות. אבל אותו תלמיד לא הבין שהנטל על התלמידים יהיה אולי גדול יותר. עניין בחינות הבגרות הוא מאוד רציני, והדבר הרציני השני הוא הבחינות הפסיכומטריות. אלה שני דברים רציניים מאוד. החטיבה העליונה במערכת החינוך הישראלית היא הבעייתית, כי תלמידים רבים הולכים לצבא על רקע אי-שביעות-רצון גדולה – בגלל הבגרות, היקף החומר, אולי משבר הגילים. היו לי כמה מטרות, שהעיקרית מביניהן הייתה להגדיל את שיעור הניגשים והזכאים לבגרות. כשנכנסתי לתפקיד, השיעור עמד על 31%. שאבתי השראה מאירופה: כשצרפת רצתה להגיע ל-80%, הם עשו דברים מרחיקי-לכת, לא כמונו. הם חילקו את הבחינות לחמש קטגוריות, ושר החינוך הצרפתי אמר לי שרק מי שסובל מפיגור שכלי עמוק לא יכול לעבור את המבחנים ברמה הנמוכה. לא עשיתי זאת, אך עד שעזבתי את התפקיד עלה השיעור ל-50%. חלק מהעניין היה פשוט לגמרי – מנהלים לא רצו לתת לתלמידים לגשת לבחינות-בגרות! היה מושג של "להגיש לבגרות". אני נפגשתי עם כל המנהלים ואמרתי להם שאין דבר כזה, אמרתי שהילד אחראי והוא צריך לגשת, אין דבר כזה להגיש. הצעד הזה לבדו הוסיף 10%. היה לי תקציב גדול מאוד – יצחק רבין ואברהם שוחט היו מאוד "לרגיים". הקדשתי זאת לחמש תוכניות סיוע לתלמידים לגשת לבגרות. באחת מהן עודדו

תלמידים שלומדים בבתי-ספר תעשייתיים ומקצועיים לגשת לפחות לבחינת-בגרות אחת. בוגר שמגיע בלי כלום הוא נהג או טבח. דבר כזה – לעבור בחינת-בגרות – יכול להעלות מאוד את הדימוי העצמי של הילד. אלפי תלמידים ניגשו לתוכניות האלה. הפרויקט הצליח מאוד, אך לדאבוני הוא נפסק עכשיו. הדבר הכי חשוב הוא הגדלת הזכאים לבגרות.

על האינטגרציה בחינוך

רובינשטיין: הייתי מאושר ממדיניותו של יצחק רבין. הוא עשה דבר שאני לא יודע אם יודעים אותו – הוא השווה את תקציב החינוך לתקציב הביטחון, דבר מדהים! כשהיה העניין של פתיחת אזורי הרישום ביפו – עניין שהגיע לבג"ץ חמש פעמים בערך – הוא הלך איתי נגד השרים בממשלה שלו! הוא רק רצה לדעת מה ההורים ביפו רוצים, וההורים ביפו היו איתי. זה היה דבר מאוד יסודי, שעבר לכל הארץ.

פרידמן: מה זה נתן?

רובינשטיין: זה נתן בחירת הורים מבוקרת – זה נתן להורה בדרום-מזרח תל-אביב את הבחירה בין נסיעה כפויה לצפון לבין שדרוג בתי-הספר המקומיים, שהשקיעו בהם הרבה מאוד. ההסעה הכפויה של כל התלמידים הייתה איומה ונוראה, על סף מרד של ההורים, שלא רצו לשלוח את הילדים לבית-הספר. אמרתי לשרים שהתנגדו לי: "אתם רוצים שאני אשלח חטיבת שריון שתלווה את הילדים לגימנסיה הרצליה? מה אתם רוצים מהחיים שלי? אני לא מסוגל לעשות את זה. הם לא רוצים לשלוח את הילדים לצפון, הם טוענים שהם מבוודים שם. תנו להם את האפשרות לבחור." היה קמפיין שלם של עיתונאים נגדי, אך כיום אין אדם אחד שמציע לחזור לשיטה הזו. הבעיה הייתה שאזור ביפו חולק על-ידי הבירוקרטיה: מי שצפונה מהקו נוסע לבית-הספר של צפון תל-אביב; מי שדרומה מהקו – אסור לו לנסוע לשם. אני מאמין גדול באינטגרציה, אבל היא לא פותרת את כל הבעיות. אני מאמין שישראלים, כפי שהם משרתים בצבא ביחד, צריכים גם ללמוד ביחד. אבל העניין של האינטגרציה הגיע לשיא בכך שהביאו אותם ל"אליאנס" וחייבו אותם ללמוד שם חמש יחידות צרפתית! אתה לא עושה דבר כזה. אם אתה רוצה אינטגרציה, תתחיל בגני-הילדים, בבית-הספר היסודי, בחטיבת-הביניים.

על המשמעת ורמת הלימודים במערכת החינוך

פרידמן: מהי תגובתך לנוכח הירידות בתוצאות הבין-לאומיות של התלמידים בישראל? **רובינשטיין:** זה נמשך בזמני. חל גידול גדול מאוד באחוזי הלומדים. לא כללו אז את

החרדים, אף שהם לא הורידו את הרמה. מי שהוריד את הרמה היו התלמידים הערבים. שיעור הלומדים עלה, אך לא כולם ניגשו לבחינות. בחמש-עשרה השנים שקדמו לכניסתי לתפקיד התאפיין המשטר בפחות ופחות משמעת ויותר הכללה של תלמידים. היה אסור להוציא תלמידים מבית-הספר, והחל העניין שלימודים צריכים להיות גם כף ושעשועים. לדבר הזה הייתה השפעה הרסנית. דבר חשוב נוסף – מעמד המורים וכישורי המורים ירדו מאוד, גם בגלל המשכורות הנמוכות וגם בגלל דרישות-הסף של המכללות להכשרה. אני חשבתי שבלי משמעת אין לימודים. אפשרתי למנהלי בתי-הספר להרחיק תלמידים לתקופה של עד שבועיים. היה תלמיד בבית-ספר בחולון שרב עם המורה, ואחר-הצהריים נכנס לבית-הספר וכתב גרפיטי שהמורה זונה. הוא נתפס, והמנהל השתמש בסמכויות המשמעת והחליט להעבירו לבית-ספר אחר. הוא פנה למחוזי, והשופטת, שהייתה ידידה שלי, ביטלה את ההחלטה והחזירה את התלמיד לבית-הספר. דניאל פרידמן כעס מאוד על פסק-הדין.

פרידמן: אתה כעסת עוד יותר.

רובינב: כיום מערכת החינוך לא מוציאה בסוף הדרך תלמידים טובים. אנשים יוצאים עם השכלה נמוכה יחסית ועם רמת ידע נמוכה מאוד בתחומים חשובים. **רובינשטיין:** יש ירידה גדולה מאוד בהבנת הנקרא. לא אוהבים פיזיקה, מתמטיקה, לימודי שפות זרות הולכים ויורדים, בלימודי התנ"ך יש בעיה של מורים. לימוד תנ"ך יכול להיות חוויה מרתקת, אך ההוראה היא מכניסטית. **חשין:** וגם לא לומדים. דיברתי אתך כשהיית שר החינוך. חזר תלמיד, קרוב שלי, מאנגליה, והחל ללמוד כאן בארץ. שאלתי אותו איך לימודי התנ"ך, וכך השיב לי: השנה איננו לומדים תנ"ך.

על המבחן הפסיכומטרי

חשין: מה דעתך על הפסיכומטרי?

רובינשטיין: אני בעד סינון; אסור לבטל אותו כליל, אך הוא בעייתי.

חשין: לא ברור מה זה תורם.

פרידמן: אני לא מאמין בבחינות הפסיכומטריות אלא לדבר אחד. אילו בחינות-הבגרות היו אמינות לחלוטין, היה אפשר להסתפק בהן, אך יש אזורים שלמים שבהם הבחינות מועתקות. לכן הייתי אומר שאילו יכולת לוודא את הבגרויות בצורה אמינה – לדוגמה, לקבוע שהן לא ייעשו בבית-הספר, אלא במקום אחר – היה אפשר להסתפק בהן.

רובינשטיין: עשינו את זה, אך בג"ץ ביטל את החלטתנו לפסול את הבחינות ברמלה.³⁵

35 בג"ץ 3477/95 בן-עטייה נ' שר החינוך, התרבות והספורט, פ"ד מט(5) 1 (1996).

המורים נותנים ציון-מגן כדי שהתלמידים יקבלו ציון סופי גבוה יותר. אני לא רוצה שהציון הפסיכומטרי יהיה אקסקלוסיבי.

בר-ניב: ממצאים הראו שדווקא המנבא הנכון הוא הפסיכומטרי. עשיתי מחקר כאן על ציוני הפסיכומטרי וציוני הבגרות מול ההצלחה באוניברסיטה. שניהם יצאו מובהקים, אך הפסיכומטרי הראה כשלושים אחוזים מההצלחה.

רובינשטיין: יש קבוצות שלא יכולות לעמוד בנטל של הפסיכומטרי. אנחנו מקבלים תלמידים אתיופים, והם פטורים מפסיכומטרי. לעומת זאת, יש ועדה של אנשי צבא ואקדמאים שבדקת רקורד צבאי ומראינת תלמיד-תלמיד. לא ידענו לאן אנחנו הולכים. אני אמרתי "תתכוננו לנשירה של עשרים עד שלושים אחוזים בשנה". אין לנו drop out אחד! היה מקרה מצער של התאבדות, אך לא drop out. אין ספק שהממוצע נמוך משל האחרים, אך הוא לא נמוך מאוד, אלא מכובד. אנחנו בוחרים אותם על-סמך רקורד צבאי.

חשין: אתה מדבר על המרכז הבינתחומי הרצליה, ואילו אני מדבר על המכשיר כשלעצמו.

רובינשטיין: המכשיר הזה, טוענים שהוא מתקן עיוותים. יש הרי בעיה בבתי-הספר הערביים; טוענים שהם נותנים ציוני-מגן גבוהים יותר כדי לאפשר ליותר תלמידים ערבים לקבל תעודת-בגרות. מי שהייתה ממונה בשעתו על הבחינות הפסיכוטכניות אמרה שהן המנבא הטוב ביותר והכלי הטוב ביותר לתיקון עיוותים.

חשין: אבל ברגע שאתה נותן לזה משקל, זה גם מעוות תיקונים.

רובינשטיין: יש שיטה צרפתית של הכנסת כולם לשנה א ונשירה הדרגתית במהלך הלימודים. אני בעד דירוג ההשכלה הגבוהה, כמו השיטה האמריקאית של דירוג המוסדות – שכל אחד הולך לרמתו.

על הסכם אוסלו ורצח רבין

פרידמן: אתה היית בממשלת יצחק רבין, והיו כמה בעיות. היה הסכם אוסלו והרצח ופרשת דרעי.

רובינשטיין: ש"ס עזבה אך עשתה חצי עזיבה. היא לא הצטרפה לאופוזיציה.

פרידמן: חזרת לאידיאל המקורי – בלי ש"ס. ובכל-זאת לא נעשה שום דבר.

רובינשטיין: אמרתי ליצחק רבין שאפשר לעשות משהו בדת ומדינה, אך הוא אמר שהוא תלוי בהם בכנסת. ש"ס אמרה שתימנע בהצבעה על הסכם אוסלו. ש"ס הייתה מקרה מעניין – היא הייתה לשון-מאזניים מבלי להיות בממשלה.

פרידמן: אחת הטענות שהושמעה נגד הסכם אוסלו היא שסילוקו של אריה דרעי מהממשלה ופרישת ש"ס גרמו לכך שההסכם לא עבר ברוב יהודי.

רובינשטיין: הם קיבלו הוראות מהרב עובדיה יוסף, שגישתו הייתה דו-ערכית. מצד אחד, במונחים של היום הוא יונה או חצי יונה. מצד שני, אני זוכר שבאתי ליצחק

רבין ואמרתיו לו שאם לא נכלול את קבר רחל בשליטתנו, ההסכם ייפול. זה נגע לו בציפור-הנפש. ברור שהתפטרותו המאולצת של אריה דרעי החריפה את היחסים, בוודאי עם הימין – הדתי והחילוני. הם ראו את הסכם אוסלו כהסכם בגידה. ומייד אחרי, כשהתחיל גל הטרור – על אחת כמה וכמה. ההסתה נגד רבין וכל מי שתמך בהסכם אוסלו התחילה מייד בהתחלה. שבועיים לפני הרצח אני אמרתי ליצחק שעליו לדאוג לבטחוננו האישי. גם בנימין בן-אליעזר אמר לו אותם דברים. אני הייתי עם יצחק רבין בפתיחת בית-ספר ממלכתי דתי בפרוורי ירושלים, יש לי תמונה של זה בחדר שלי. האווירה כשעברתי איתו שם – לא מצד התלמידים, אלא מצד ההורים – הייתה איומה, ממש הסתערו לעברו, מחזות נוראיים. שבוע אחרי היה אירוע בנתניה, ובו הסתערו עליו עולים מצפון אמריקה. ההסתה הייתה נגדו יותר מאשר נגד "מרצ".

פרידמן: איך אתה רואה בדיעבד את הסכם אוסלו שהביא את הטרור?

רובינשטיין: הייתי בטוח שהם לא ירצו לחזור למה שהיה להם, אלא ירצו פתרון של שתי מדינות לשני עמים בלי זכות השיבה. אני גם שוחחתי אז עם מרואן ברגותי הרבה על העניין הזה, והוא אמר: "אנחנו יודעים שעניין זכות השיבה זה לא מקובל ולא יקרה". האמנתי בזה. היום אני רואה שהוטעיתי. עם זאת, בחישוב ארוך-טווח אני חושב שהסכם אוסלו היה מהלך נכון. החשיבות העיקרית שלו היא לא רק בשיפור מעמדה של ישראל, שאפשר קליטה של מיליון עולים מברית-המועצות. לא היינו מקבלים את הסיוע ללא זה. יצחק רבין אמר זאת במפורש בכל השיחות בווינגטון. האמריקאים לא דרשו הסכם אוסלו; הם דרשו משהו אחר, הרבה יותר מרחיק-לכת: הם דרשו הפסקה מוחלטת של ההתנחלויות, כניסה למשא-ומתן, עם נכונות לחזור לגבולות '67 – זאת תוכנית רוג'רס. זה בעצם מה שאנחנו עושים עכשיו, אבל אנחנו קיבלנו ערבויות מבלי שהממשלה הסכימה לזה. זה אפשר קליטה של מיליונים; זה שינה את הכל, שינה את ישראל.

ברניב: מבחינת סדרי שלטון, איך אתה מתייחס לכך, כחבר בממשלה, ששר בממשלה מנתב משא-ומתן שאינו על דעת הממשלה, אינו על דעת ראש הממשלה, ומציג משהו לפני הממשלה תחת השם "הסכם אוסלו"?

רובינשטיין: טוב, תראה, זה היה תלוי בראש הממשלה. אני בהחלט חשבתי שזה תקדים לא-טוב. אבל ברגע שיצחק רבין הצטרף אליו, אז השאלה נהפכה לשאלה תיאורטית. הייתה לו בררה, הוא אפילו חשב עד הרגע האחרון לא לנסוע לטקס בווינגטון, זה אני יכול להעיד מידע אישי. הוא לא האמין ליאסר ערפאת, אבל אז הוא שינה כיוון בהשפעת כל מיני אנשים, והחליט לרוץ עם הסכם אוסלו. ברגע שהוא קיבל את זה, הוא לא רק שלא התמרמר, אלא התחבק עם שמעון פרס. פרס טען שדיווח לו כל הזמן על המגעים, שמעון פרס אמר: "אני לא פעלתי על דעת עצמי, אני דיווחתי". אם יצחק רבין התנגד לזה, הוא היה צריך לומר "תחזור הביתה". הוא לא אמר את זה. אין על מה לדבר, ברור שכיום רואים את אוסלו אחרת, אך בהחלט האמנתי שהפלסטינים לא ירצו לחזור לכיבוש ישראלי. לא העליתי על דעתי מה שקרה לאחר-מכן. אבל לטווח ארוך אני לא יודע – זה הרגיל את דעת-הקהל בישראל לצורך בפשרה טריטוריאלית. למעשה, בלי הסכם אוסלו לא היה נאום בר-אילן של בנימין

נתניהו. אני לא יודע מה זה שווה, אבל ההכרה בפתרון של שתי מדינות זו הכרה בכך שארץ-ישראל השלמה זה לא פתרון. הסכם אוסלו תרם להכרה הזאת הרבה. כיום זה אומנם לא נראה טוב, אבל ייתכן שבעתיד זה יראה אחרת.

פרידמן: גמרנו לשוחח על הממשלה ההיא. ואז היה הרצח.

רובינשטיין: רצח יצחק רבין היה צפוי מראש, אך זו הייתה מהלומה בלתי-רגילה.

חשין: אינני יודע אם הוא אכן היה צפוי מראש או ידוע מראש. אף אחד לא האמין שיהודי יפגע ביהודי. איתמר בן-גביר אמר באיזה מקום: "כמו ששברתי את הסמל של המכונית – של המרצדס, הייתי יכול גם לפגוע בו...". ההסתה הייתה נוראה, אך אף אחד לא האמין.

רובינשטיין: הייתה הסתה. הציגו תמונות של יצחק רבין במדי אס-אס.

פרידמן: להערכתי, אילו יצחק רבין היה ניגש לבחירות, המפלה שלו הייתה יותר גדולה מזו של שמעון פרס.

רובינשטיין: הדבר המעניין הוא שלמרות הרצח בנימין נתניהו זכה!

פרידמן: מכיוון ששמעון פרס דחה בחוסר תבונה את הבחירות עד הקיץ. אילו היה מקיים את הבחירות מיד, הוא היה זוכה. אך הוא ידע לעשות כל מהלך עם שגיאה, אז הוא בחר אותה, אבל לא חשוב.

חשין: זה שוב בדיעבד.

רובינשטיין: דרך אגב, אמרו לו את זה. אני אמרתי, חיים רמון אמר. אמרו לו את זה הרבה מאוד. אני לא חשבתי על העניין הזה, אלא חשבתי שלא צודק מוסרית, אחרי רצח ראש ממשלה, לעשות ממשלת-מעבר ולהמשיך. קרה כאן משהו שצריך ללכת אל העם – רצח ראש ממשלה על-ידי יהודי. על כל פנים, לי באופן אישי, נוסף על ההלם הלאומי, אני איבדתי את התומך העיקרי שלי בממשלה.

על הכנסות הארבע-עשרה והחמש-עשרה (1996–2002)

פרידמן: אחרי הבחירות אתה באופוזיציה? עד מתי היית בכנסת?

רובינשטיין: עד שנת 2002. בממשלת ברק הייתי בקואליציה, אך לא בממשלה. הייתי יושב-ראש ועדת החוקה.

פרידמן: ב-96 היית באופוזיציה עד 99. ב-99 אהוד ברק נבחר בבחירות ישירות, ואז היית יושב-ראש ועדת החוקה?

רובינשטיין: כן. לא נכנסתי לממשלה. בבחירות הפנימיות יצאתי רביעי. "מרצ" קיבלה שלושה משרדים. אני הייתי הרביעי. אני זוכר הרבה מהתקופה של אהוד ברק. אני גם זוכר דבר שלילי מאוד – עניין ביטול ההגבלה של מספר השרים לשמונה-עשר בחוק-היסוד. אני לא יודע למה נכנס לראש של אהוד ברק שזה דבר חשוב. הוא השתמש בנימוקים מוזרים מאוד – הוא אמר: "זה האמינות שלי כלפי ערפאת", ואני חשבתי שליאסר ערפאת זה לא אכפת, אך הוא השתמש גם בנימוק אחד שלא יכולתי

להתעלם ממנו – ש"מרצ" הסכימה לגבי זה בהסכם הקואליציוני, ונכנעתי. אבל ליבי היה עם האופוזיציה ביום הזה. זו הצביעות של הפוליטיקה הישראלית. אבל אני אמרתי לאהוד ברק: "אתה מתחיל ברגל שמאל, ברגע שאתה מנפח את הממשלה שלך, זו טעות." הוא לא שמע לעצתי, ואז היה לי מגע קבוע עם אהוד ברק, והיו לי ויכוחים רבים איתו בתוך ועדת החוקה ומחוץ לה. אני חשבתי שזה שיגעון לנסוע ל"קמפ-דייוויד 2" מבלי לדעת מה יהיה שם. הוא חשב שצריך לבדוק מה יאסר ערפאת באמת חושב. הוא נסע, והשאר הוא טרגדיה, לא היסטוריה. הכל התפוצץ.

חשין: למיטב ידיעתי, לא הייתה עבודת מטה עמוקה לגבי ירושלים.

רובינשטיין: לא הייתה עבודת מטה לגבי שום דבר. הוא ויתר על ירושלים. לי היה ברור שבגלל ועידת קמפ-דייוויד ובגלל הטרור ועמדת הפלסטינים הוא עומד להפסיד את הבחירות בגדול. הוא לא חשב כך. אחרי ועידת קמפ-דייוויד היו שיחות בטאבה, ושם היה עוד יותר גרוע מוועידת קמפ-דייוויד. הייתה למעשה ממשלת מעוט של מעבר.³⁶

פרידמן: אז היו המהומות בחודש אוקטובר שבהן נהרגו שלושה-עשר ערבים, והוא הקים את ועדת אור. אולם הקמת הוועדה לא גרמה לערבים להצביע בשבילו.

רובינשטיין: השיא היה שהוא התפטר מראשות הממשלה ורץ כראש ה"מערך". אמרתי לו שזה בלתי-אפשרי, והוא אמר שזה דווקא אפשרי, ונדמה לי שהיה גם בג"ץ על זה. **פרידמן:** הוא סירב להכריז על בחירות לכנסת, ואז הם עשו את הפטנט הטיפשי של בחירות מיוחדות. ואז שרון זכה. מאז זו הייתה הפעם האחרונה שהיית בקואליציה?

רובינשטיין: פטנט טיפשי, ולדעתי לא זו הייתה כוונת המחוקק. כשראיתי מה עומד לקרות, התחלתי לתכנן את היציאה מהפוליטיקה. הייתי עשיר וחמש שנים בכנסת, הייתי בארבעה תפקידי שרים ובארבעה תפקידי יושב-ראש של ועדות – מספיק זה מספיק. צריך לתת לאחרים להיכנס. לא ידעתי בדיוק איך לעשות את זה. היו לי שתי הצעות: להיות נציב תלונות הציבור על השופטים, אך אחר כך אוריאל רייכמן הציע לי להצטרף כדקן, וקיבלתי את ההצעה.

פרידמן: שכחנו דבר אחד באמצע – העניין הזה של המוות – הקימה לתחייה שלך בכנסת, שהספידו אותך.

רובינשטיין: זה היה בעקבות כל העסק של אהוד ברק. הייתי מאוד לא-שלם עם העובדה שהוא כפה עליי לתמוך בביטול ההגבלה של מספר השרים לשמונה-עשר. אני לא יודע אם זה גרם לי למשהו בגוף, אבל זה גרם למועקה גדולה. מכל מקום, קיבלתי בכנסת שטף-דם פנימי במוח. לקחו אותי לבית-החולים, ואני זוכר שכאשר הייתי בטיפול נמרץ, אמרתי לעצמי שאם אני נרדם כאן, מוציאים אותי בארגז מתים. נשארתי ער כל הלילה בכוונה. בבוקר אמרו לי שהספידו אותי בכנסת. אז ביקשתי

36 העניין נידון בבג"ץ 5167/00 וייס נ' ראש הממשלה של מדינת ישראל, פ"ד נה(2) 455 (2001). ראו גם רבקה וייל "תקופת בין השמשות: על סמכותה של ממשלת-מעבר" משפט וממשל יג 167 (2010).

לראות את זה. שידרתי אז דבר שנמצא גם באתר שלי כיום באינטרנט – אמרתי שאבוא חשבון עם אלה שלא הרכינו את ראשם מספיק.

חשין: כעסת?

רובינשטיין: לא כעסתי, אפילו הייתה כותרת די גדולה בעיתונות הבין-לאומית. שאבתי מזה עידוד. זהו, עזבתי את הכנסת. בנאום הפרידה שלי בכנסת אני דרשתי שחבר-כנסת ערבי ידבר עליי, הייתי נאמן לרעיון של "רב-תרבותיות", של שוויון.

פרידמן: מתי התפטר מהכנסת?

רובינשטיין: באוקטובר 2002. בבחירות המיוחדות החלטתי לעזוב את הכנסת. אני ראיתי לאן מפלגת "העבודה" הולכת, זה היה ברור שהם הולכים במדרון. אני ניבאתי את נפילת השמאל הישראלי הרבה זמן, אך איש לא שמע לי. בכל ישיבה שנייה של סיעת "מרצ" אמרתי שהם הולכים למפלה. זה היה ברור. האחריות הגדולה היא על הערבים, שחיסלו את השמאל הישראלי. אך העובדה שבשמאל לא הסתייגו, והמשיכו את הפזמון שישראל תמיד אשמה בכל – זה גמר אותם. את מפלגת "העבודה" גמר שלא היה לה שום קו אחיד בשאלות המרכזיות של חוץ וביטחון, וכן בנושאי כלכלה וחברה – כל יום היא בחרה במשהו אחר. אני צריך להזכיר לעצמי שב-92' היו למפלגת "העבודה" ארבעים וארבעה מנדטים. זה לא ייאמן. כיום מנבאים להם שישה, לא יודע אם יש תקדים לזה בעולם. היו מפלגות בעולם שנעלמו, אך זה לקח להם חמישים שנה. למשל, הליברלים – הנפילה שלהם נמשכה יותר משבעים שנה, והם לא נעלמו לגמרי. מפלגת "העבודה" ירדה מארבעים וארבעה מנדטים לתחזית של שישה מנדטים מהר מאוד – מפלגת שלטון שנעלמה. יש תופעות ישראליות טהורות. אחת מהן היא יושב-ראש מפלגה שלא נבחר לא הולך הביתה, אלא מקים מפלגה אחרת. למשל, אהוד ברק ושמעון פרס לא נבחרו, אז הם הלכו והקימו מפלגה אחרת. זה הכל גם בגלל שיטת הבחירות היחסיות.

מבט לעתיד – על המשטר הפוליטי, על השלום, על המשפטיזציה ועל כתיבת ספרים

חשין: מה היית מתקן בפוליטיקה? את המשילות?

רובינשטיין: אין בעצם רשות מבצעת.

חשין: יש כנסת? יש חוקי הסדרים!

רובינשטיין: יש אנרכיזם בכנסת. הדבר העיקרי במשטרים דמוקרטיים זה האיזון בין ייצוגיות לאפקטיביות – צריך פשרה. כל המדינות עושות פשרה. יש מדינה אחת שלא עשתה שום פשרה, וזו ישראל: חוץ מאחוז החסימה של שני אחוזים, אין שום בלם של ייצוגיות.

חשין: עכשיו דָּבָר לא כפרופסור; כמדניאי, מה היית מתקן?

רובינשטיין: הייתי משמר את הבחירה היחסית ומעלה את אחוז החסימה לארבעה

אחוזים, שזה המינימום באירופה, חוץ מאשר בשתי מדינות. הייתי מנהיג בחירות לפי המלצת ועדת מגידור, כלומר, בחירות אזוריות לפי נפות. אבל זה לא מספיק – זה לא יעלים את לשון-המאזניים. הייתי הולך על ההצעה של אוריאל רייכמן ושלי שראש ממשלה שקיבל ארבעים אחוזים הוא ראש הממשלה, ואפשר לסלקו רק ברוב מיוחס. אם הוא לא קיבל ארבעים אחוזים, הולכים לבחירות-משנה. תראה אילו מחירים מדינות מוכנות לשלם כדי שתהיה יציבות – ביוון מי שמקבל רוב מקבל בונוסים לאחר הבחירות כדי שיהיה לו רוב בפרלמנט! אז אני אומר לא זה, אני לא מציע את זה, אבל ראש ממשלה שלא קיבל ארבעים אחוזים שילך לבחירות-משנה: שני ראשי המפלגות הגדולות שיתחרו ביניהם בבחירות כלליות מיוחדות – רק לראשות הממשלה. כלומר, חזרה לבחירת ראש הממשלה, אבל בלי שני פתקים.

חשין: זו "הצעת-מעבדה".

רובינשטיין: זו לא. בניגוד לכל ההצעות של משטר נשיאותי, זו היחידה שיכולה אולי להתקבל.

חשין: זו כן "הצעת-מעבדה", משום שזה לא הוכח במציאות. אנחנו שיחקנו עם בחירה ישירה של ראש ממשלה, וראינו מה שקרה.

פרידמן: זה היה יותר טוב מאשר כיום. מה שהוא מציע זה לחזור עם תיקונים!

רובינשטיין: זה לא מספיק. הייצוגיות צריכה להיות בפרלמנט, כמקובל. הרעיון של שלטון עם כושר ביצוע צריך להיות של הממשלה. אני חשבתי על זה הרבה.

חשין: ראש המפלגה שזכתה ביותר מארבעים אחוזים הוא ראש הממשלה, והוא בונה את הממשלה איך שהוא רוצה.

פרידמן: זה מעניין, כי הוא ראש הממשלה מבלי לקבל גושפנקה מהכנסת.

חשין: מבחינת הבחירות האזוריות זה יוצר משטר דו-מפלגתי. כמה נפות?

רובינשטיין: זה לא יוצר משטר דו-מפלגתי. יש שבע-עשרה-שמונה-עשרה נפות. גם בחירות יחסיות וגם אזוריות. הרעיון של הנפות בא למגידור בגלל טענות שבישראל לא ניתן ליצור נפות בלי Gerrymandering,³⁷ אז הוא אמר שניקח את הנפות הקיימות כיום, ולא ניצור חלוקה חדשה. אנחנו עשינו סימולציה של זה. עשינו גם סימולציה של ההצעה של פרופ' סיימון היקס³⁸ בנוגע לאחוז החסימה – אם אתה מעלה את אחוז החסימה, זה עדיין לא מספיק כדי להיפטר מלשון-המאזניים.

חשין: לנו אין תרבות כזאת. ייבחרו אנשים של אינטרסים לוקליים – אלה על הקישון, ואלה על הברווים בנגב, ואלה על הרב-תרבותיות בירושלים וכולי. האם האינטרסים הכלל-מדינתיים לא יישחקו? אין לנו תרבות וניסיון בדברים האלה.

37 חלוקה מניפולטיבית של אזורי הבחירה באופן שיוצר יתרון פוליטי לקבוצה מסוימת או למפלגה מסוימת באופן לא-יחסי. להרחבה ראו: Michel Balinski, *Fair Majority Voting (or How to Eliminate Gerrymandering)*, 115 AM. MATH. MON. 97 (2008).

38 מומחה לשיטות בחירה מ-London School of Economics. היה חבר ב"צוות לממשל חדש בישראל" בראשותו של פרופ' אוריאל רייכמן ובהשתתפותם של פרופ' דייב נחמיאס, פרופ' אלכס מינץ ושלשה מומחים מאוניברסיטת בארצות-הברית, אשר הוקם במסגרת הפרויקט "ממשל חדש לישראל" והתמקד בשינוי שיטת הבחירות.

רובינשטיין: זה נכון, אך יש לנו ניסיון לא-רע ברפורמה בשלטון המקומי.

חשין: שלטון מקומי הוא שלטון מקומי, תמיד יש אינטרס לוקלי.

פרידמן: זה עובד, וזה פותר את הבעיה של לשון-המאזניים. ראש הממשלה נבחר במישרין. אני לא מאמין בבחירות האזוריות; מה שדרוש זה ראשי המפלגות הגדולות, וצריך לשנות קצת את יחסי הכוחות בין ראש הממשלה לכנסת. אם ראש הממשלה נבחר ולא מצליח להעביר תקציב ונופל, אז אין ממשלה. לכן צריך לקבוע שהכנסת לא תוכל להפיל אותו ברוב רגיל. האיזון הוא בזה שראש הממשלה לא יכול להעביר חוקים במצב הזה. כשצריך חוק, אתה לא יכול בלי רוב בכנסת.

רובינשטיין: בארצות-הברית יש בעיות רציניות מאוד, אף שהמצב שם טוב יותר מאשר כאן.

פרידמן: בארצות-הברית המצב טוב יותר מאשר כאן. המצב הרצוי לישראל, לדעתי, הוא שראש הממשלה יצטרך את הכנסת אך היא לא תוכל להפילו אלא בנסיבות יוצאות-דופן, ורצוי ברוב מיוחס (אינני מתייחס כאן לשאלה העקרונית בדבר חקיקת חוקים שניתן לשנותם רק ברוב של יותר משישים ואחד קולות); ובכל מקרה, אם הכנסת מפילה את ראש הממשלה, יש לגשת לבחירות חדשות – הן לכנסת והן לראשות הממשלה.

רובינשטיין: ברוב רגיל?

חשין: לא יסכימו לרוב אחר. הם לא יתנו את צווארם לשוהט.

רובינשטיין: צריך רוב מיוחס; אחרת, כשיהיה סקר דעת-קהל שלאופוזיציה יש רוב, הם יסכימו ללכת לבחירות חדשות.

חשין: אם מקבלים זאת, אתה חוזר לכנסת?

רובינשטיין: לא, מספיק זה מספיק; אם כי בארצנו לחבר-כנסת יש השפעה. קח את כבוד האדם וחירותו – האם היה ניתן להעביר את זה בפרלמנט אחר בעולם?

חשין: לכן באמת מיכאל איתן טוען שהיה מחטף. טוב, זה לגבי הפוליטיקה, אך מה לגבי סיכויי השלום? יש אור בקצה המנהרה?

רובינשטיין: לטווח הארוך יש לי תקווה, אך יש גם סיכונים בדרך. מה שהניע את יצחק רבין לאוסלו היה דבר אחד – הפחד ממזרח תיכון גרעיני. זה הפחד הגדול – אז אנחנו מאבדים את היתרון. דיברו על זה כבר אז. איראן התחילה להצטייד בזמן השאה. אני רואה, בניגוד להרבה עיתונאים, דבר חיובי במה שקורה במדינות ערב. שליט ערבי מסוגם של קדאפי ואסד חייב להסית נגד ישראל; אין לו שום דבר אחר שמסביר למה חמישים אחוזים מהצעירים מובטלים, למה העולם הערבי נשאר מאחור. ראינו את אסד אתמול בנאום. כל שלטון שיוקם בבחירות דמוקרטיות, גם אם דמוקרטיות מוסלמיות, יצטרך לטפל בבעיות של החברה. מצרים במצוקה איומה ונוראה.

חשין: מה איתנו, לא כמו מצרים?

רובינשטיין: ברגע שיהיה שינוי באווירה יהיה שכיב של תקווה. צריך שני ויתורים מקבילים: זכות השיבה וההתנחלויות. אולם נותרו שוליים.

חשין: שוליים רחבים.

משפט ואדם – משפט ועסקים יד, תשע"ב שיחה אישית עם פרופ' אמנון רובינשטיין

רובינשטיין: תראה, בהרבה דברים התקדמנו. במשא-ומתן שהיה בתקופת אולמרט התקדמו. על זכות השיבה אין פשרה.

חשין: אבו מאזן מדבר כבר על חמישה מיליון.

רובינשטיין: אז אני מצטט את יוסי שריד, שאמר שזה לא עובר את בית-הבליעה של השמאל הישראלי.

חשין: אך מה לגבי הוויתורים שלנו?

רובינשטיין: יש רוב גדול בארץ. אם היית נותן שאלה תיאורטית "האם אתה מסכים לחתוך את ישראל בגבולות '67 ולהעביר אותה ללב ים?", רוב גדול של הישראלים היו קונים את זה. זה במידה רבה מותנה בערבים. הרבה פעמים השמאל הפסיד בבחירות בגלל הערבים. זוכרים את הרצח ליד ים המלח שהיה ערב בחירות? אם ובתה נרצחו בירי על אוטובוס. הערבים טרפדו כל דבר – אין מדיניות חוץ של ישראל שאינה תלויה בהם. זו הייתה שגיאה גדולה של "מרצ", שלא הבינה את זה שאי-אפשר להתעלם ממה שהצד השני עושה. אני בעד פשרה מרחיקת-לכת, כולל ירושלים, אם אתה מבטיח את הביטחון הישראלי. איך עושים את זה אני לא יודע. אבל אני לא מאמין שזה יקרה עם אבו מאזן. כיום הפלסטינים הם הגורם הקיצוני.

חשין: אתה לא נותן הזדמנות כי אתה הפסקת את השיחות.

רובינשטיין: לא הפסקו. יש להם טענה אחרת, והיא לגבי ההקפאה של ההתנחלויות.

ברניב: נו, היו עשרה חודשי הקפאה – מה קרה בזמן הזה?

חשין: נעבור לעניין המשפטיזציה. האם אתה שותף לטענות של דניאל פרידמן שיש משפטיזציה-יתר?

רובינשטיין: אני המצאתי את הביטוי!

חשין: אתן לך דוגמה למשפטיזציה כיום – ועדת הביקורת של הכנסת נתנה סמכויות חקירה לאחד הפקידים כדי שיחקור את הנסיעות של בנימין נתניהו כאשר הוא לא היה ראש ממשלה, אלא שר אוצר. יש העברה של מרכז-הכבוד למבקר-המדינה ולבתי-המשפט. מה דעתך?

רובינשטיין: אני רואה זאת כדאגה גדולה בתחומים מסוימים, אבל בתחומים אחרים אני בעד משפטיזציה אפילו גדולה יותר! במינויים זו סכנה גדולה מאוד, כי לא יהיו מועמדים! אני, כשר האנרגיה, לא יכולתי במשך חצי שנה למצוא מנכ"ל. תראה כמה פרשיות יש כאלה – הרמטכ"ל, נציג בתי-הסוהר, מפכ"ל המשטרה, העניין עם אורי בר-לב. אם אנחנו נגיע למצב שכל דבר מגיע להכרעת היועץ המשפטי לממשלה או בג"ץ, אנשים פשוט לא יהיו מועמדים.

חשין: מה לגבי החיידק האלים והקטלני של כתיבת ספרות. לפני הרבה שנים כתבת מחזה באנגליה. מאיפה זה בא?

רובינשטיין: רק כתבתי, הוא לא הוצג. האמת היא שאין לי תשובה לשאלה, אך ביום שעזבתי את הכנסת, בערב ישבתי וכתבתי את המשפט הראשון של "השמיכה"³⁹. זה

39 אמנון רובינשטיין השמיכה (הוצאת שוקן, 2005).

היה בתוכי ודיכאתי את זה בגלל התפקיד הציבורי. מאז באו חמישה בעקבותיו, והשישי בדרך.

חשין: זה תמיד היה כך? גם היית מצייר קצת, לא? זו כתיבה שיוצאת בתשפוכת כזו – מאיפה זה בא?

רובינשטיין: אני לא יודע מאיפה זה בא. אחד הדברים שתמיד רציתי זה לכתוב ספרים שאני אוהב לקרוא – ספרים תמציתיים בסגנון יבש ורזה, בלי הרבה תיאורים. זה קינן בי; לא ידעתי את העוצמה שבה זה קינן בי, וזה הפתיע אותי.

חשין: הוורסטיליות, הנושאים האלה ששונים כל-כך זה מזה.

רובינשטיין: שונים גם מהסובב אותי. העולם שעליו אני כותב הוא לא העולם שלי. זה בא מהדמיון המופרע. יש דבר אחד שאני יכול להגיד להגנתי – אני מאוד נהנה מהכתיבה הזו.

חשין: זה משתלב עם העבודה האקדמית? הרי אתה כותב מאמרים.

רובינשטיין: הכתיבה הספרותית היא ההפך מהכתיבה האקדמית. כך זה אצלי לפחות. בכתיבה הספרותית אין שיפוט, אצלי. אני לא מתערב בעלילה, אני נותן לאנשים לרוץ קדימה ולדבר במישרין אל הקורא. אין סופר יודע הכל. בספרות של המאה התשע-עשרה, דוסטויבסקי וטולסטוי מחווים את דעתם בכל עמוד ומטיפים מוסר בכל הזדמנות. אצלי אין הרבה דעות. הרומן האחרון שלי נגמר בכך שהגיבורים שלי נוסעים לעצרת שבה נרצח יצחק רבין; שם זה נגמר. אני לא רוצה להיכנס לעניין של הרצח. אני יודע מה קורה לגיבורים שלי בעצרת בערב הרצח, אך אני משאיר זאת לדמיון הקוראים. אני לא משתמש בספרות לצורך הבעת עמדה וחריצת דין. בכתיבה פובליציסטית, לעומת זאת, צריך להביע את דעתך כל הזמן, אחרת אין טעם שתכתוב.